Володимирові Сангі

В непроглядній, насиченій летючою вологою й холодом приморській ночі вздовж усього Охотського узбережжя, по всьому фронту суші й моря, вирувала віковічна, непогамовна боротьба двох стихій — суша перепиняла дух моря, море без угаву наступало на сушу.

Гуло й знемагало море в пітьмі, набігаючи й розбиваючись об скелі. Понад силу ухала, відбиваючи удари моря, камінно тверда земля.

І отак вони в протиборстві од сотворіння — відтоді, як день зачався днем, а ніч зачалася ніччю, і надалі бути тому, всі дні й усі ночі, доки існуватимуть земля й вода в нескінченному часі.

Всі дні й усі ночі...

Ще одна ніч минала. Ніч напередодні виходу в море. Не спав він тої ночі. Вперше в житті не спав, уперше в житті звідав безсоння. Дуже вже хотілося, щоб день настав скоріше, щоб кинутись у море. І чув він, лежачи на шкурі нерпи, як ледве вловно двигтіла під ним земля від ударів моря і як гуркотіли й знемагали хвилі в затоці. Не спав він, услухаючись у ніч...

А колись же все було інакше. Тепер таке неможливо навіть уявити собі, тепер про це ніхто й знати не знає, не догадується навіть, що, коли б не було о тій давній порі качки Лувр, світ міг би впорядкуватися зовсім по-іншому— суша не протистояла б воді, а вода не протистояла б суші. Адже з самого початку — в первісних началах — землі в природі зовсім не було, ані порошинки навіть. У неосяжних просторах усюди хвилювалась вода, тільки вода.

Вода виникла сама з себе, у вирі своєму — в чорних безоднях, у незмірних глибинах. І котилися хвилі по хвилях, розбігалися хвилі в усі боки безстороннього тоді світу: з нізвідки в нікуди.

А качка Лувр, так-так, та сама, звичайна качка-широконіска, що й понині пролітає в зграях над нашими головами, літала і в ту пору над світом сама-самісінька, і ніде їй було знестися. В цілому світі не було нічого, крім води, навіть дубчика не було, щоб гніздо помостити.

З криком літала качка Лувр: боялася — не втримає, боялася — впустить яйце в прірву-безодню. І куди б не поткнулася качка Лувр, куди б не полетіла вона — скрізь і всюди хлюпалися під крилами хвилі, навкруги лежала велика Вода — вода без берегів, без початку, без кінця. Вимучилась качка Лувр, упевнилась: ніде в світі немає місця, де б можна було гніздо вимостити.

І тоді качка Лувр сіла на воду, нависмикувала пір'я з своїх грудей і звила гніздо. От з того гнізда плавучого й почала земля утворюватися. Помалу-малу розросталася земля, помалу-малу заселялася земля тварями всякими. А людина всіх перевершила серед них: приловчилася по снігу ходити на лижах, по воді плавати на човні. Стала вона звіра добувати, стала вона рибу ловити, тим живилася і рід свій множила.

Та коли б тільки знала качка Лувр, як важко стане на білому світі з появою тверді серед суцільного царства води. Адже відтоді, як виникла земля, море не може вгамуватися; з того часу б'ються море проти суші, суша проти моря. А людині іноді доводиться дуже сутужно між ними — між сушею й морем, між морем і сушею. Не любить її море за те, що до землі вона більше хилиться...

Наближався ранок. Ще одна ніч минала, ще один день народжувався. На світанні в сіруватих сутінках поступово вимальовувалась, мов губа оленя в сизій хмарині дихання, смуга бурхливого зіткнення моря з берегом. Море дихало. На всьому киплячому стиканні моря з сушею клубочилася холодна пара летючої мряки, і на всьому узбережжі, на всій його довжині не вгавало вперте рокотання прибою.

Хвилі настирно домагалися свого: хвиля за хвилею могутньо вибігали на штурм суші вгору по холодному й твердому насту намитого піску, вгору через бурі, ослизлі завали каміння, вгору — скільки сили й розмаху вистачало, і хвиля за хвилею згасали, мов видих, на останнім виплеску, залишаючи по собі миттєву піну та прілий дух перебовтаних водоростей.

Іноді разом з прибоєм викидало на берег уламки криги, не знати звідки занесені весняним рухом океану. Шалені крижини, вижбурнуті на пісок, одразу ставали недоладними безпомічними шматками змерзлого моря. Подальші хвилі швидко поверталися й підхоплювали їх, несучи назад, у свою стихію.

Зникла імла. Ранок дедалі більше повнився світлом. Поступово вимальовувалися обриси землі, поступово прояснювалося море.

Хвилі, розтривожені нічним вітром, ще бурунилися біловерхими пасмами, набігаючи коло берегів, але в далині, що ледве мріла, море вже втихомирювалося, заспокоювалося, свинцево поблискуючи важкими брижами.

Розповзалися хмари з моря, пересуваючись ближче до прибережних сопок.

В цьому місці, поблизу бухти Рябого Пса, височіла на пагористому півострові, що навкіс виступав у море, най-примітніша сопка-круча, вона й справді здаля нагадувала великого рябого пса,— біжить собі у своїх справах краєм моря. Поросла з боків кошлатими кущами різнолісся сопка Рябий Пес зберігала до найжаркішої пори літа білу пляму снігу на голові, мов велике звисле вухо, і ще більшу пляму в пахві — в затіненій западині, і її завжди було далеко видно і з моря, і з лісу.

Звідси, з бухти Рябого Пса, вранці, коли сонце підбилося на височінь двох тополь, відчалив у море нівхський каяк. У човні було троє мисливців і з ними хлопчик. Два чоловіки, молодші й дужчі, гребли чотирма веслами. На кормі, за стерном, сидів найстарший з них, поважно посмоктуючи дерев'яну люльку,— брунатний з лиця, худий, з випнутим кадиком старий, дуже зморшкуватий — особливо шия, вся порізана глибокими складками, й руки такі ж — великі, гулясті в суглобах, укриті рубцями й тріщинами. Сивий уже. Майже білий. На брунатнім обличчі дуже виділялися сиві брови. Старий звично мружився за-сльозеними, червонуватими очима: адже все життя змушений був дивитися на водну гладінь, що відбивала сонячне проміння,— і, здавалося, наосліп скеровував хід човна затокою. А на другому кінці каяка, примостившись, мов кулик, на самому носі, часто мельки позирав на дорослих, через силу тримав себе на місці, щоб менше крутитися й не викликати невдоволення похмурого старійшини, чорно окий хлопчик років одинадцяти-дванадцяти.

Хлопчик був схвильований. Від збудження ніздрі йому пругко роздувались, і на обличчі проступало приховане ластовиння. Це в нього від матері — в неї теж, коли вона дуже раділа, виступало на обличчі таке приховане ластовиння. Хлопчикові було чого хвилюватися. Цей вихід у море призначався йому, його прилученню до мисливської справи. І тому Кириск крутив головою у всі боки, мов кулик, дивився на

все з неослабною увагою й нетерпінням. Уперше в житті виряджався Кириск у відкрите море із справжніми мисливцями, на справжню велику здобич, у великому родовому каяку. Хлопцеві дуже хотілося трохи підвестися з місця, поквапити гребців, дуже хотілося самому взятися за весла, налягти з усіх сил, щоб скоріше допливти до островів, де мало відбутися велике полювання на морського звіра. Але такі дитячі бажання серйозним людям могли видатися смішними. Побоюючись цього, він з усіх сил намагався не зрадити себе. Але це не зовсім йому вдавалося. Трудно було йому приховати своє щастя — гарячий рум'янець палахкотів на смаглявих тугих 'щоках. А головне, очі, сяючі, чисті, одухотворені очі хлопчака не могли приховати радості й гордості, що переповнювали його тріумфуючу душу. Попереду море, попереду велике полювання!!!

Старий Орган розумів його. Пильнуючи примруженим оком море, він помічав і настрій хлопчини, що йорзав од нетерпіння. В старого тепліли очі — ех, дитинство, дитинство,— але усмішку в куточках запалого рота він вчасно гамував посиленим посмоктуванням напівзгаслої люльки. Не можна було відкрити усмішку. Хлопець був з ними в човні не ради забави. Йому належало почати життя морського мисливця. Почати для того, щоб закінчити його колись у морі,— така доля морського добувача, бо немає на світі труднішого й небезпечнішого діла, аніж полювання в морі. А звикати треба змалку. Тому здавна люди кажуть: "Розум од неба, умілість — змалку". І ще казали: "Поганий годувальник — тягар для роду". От і виходить: щоб бути годувальником, чоловік мусить з ранніх літ осягати своє ремесло. Прийшла така черга й до Кириска, пора було намуштровувати хлопця,'привчати його до моря.

Про це всі знали, все поселення клану Риби-Жінки біля сопки Рябого Пса знало, що сьогоднішній вихід у плавання робився заради нього, Кириска, майбутнього добувача й году

пальника. Так заведено: кожен, хто народжується чоловіком, мусить побрататися з морем змалку, щоб море знало його і щоб він поважав море. Тому-то сам старійшина клану старий Орган і двоє найкращих мисливців — батько хлопця Емраїн і двоюрідний брат батька Милгун — вирушали в плавання, скоряючись заповітному обов'язку старших перед молодшими, цього разу перед ним, хлопчиком Кириском, котрому належало віднині й назавжди спізнатися з морем, віднині й назавжди і в дні удач, і в дні невдач.

Хай він, Кириск, зараз хлопчисько, хай ще молоко материнське на губах, і невідомо, чи буде з нього пуття, але хто зважиться заперечити, що, можливо, коли вони самі відійдуть від справ і постають немічними дідами, саме він, Кириск, буде годувальником і опорою роду. Так воно й повинно бути, так воно й ведеться в поколіннях, із коліна в коліно. На тому життя стоїть.

Але про це ніхто не скаже вголос. Людина думає сама собі й говорить про це рідко. Тому-то там, на узбережжі Рябого Пса, ніхто з людей Риби-Жінки не надав особливого значення тій події — першому виходу Кириска на добич. Навпаки, одноплемінники постаралися навіть не помітити, як він вирушав у море' разом з дорослими мисливцями. Ніби не брали всерйоз цей намір.

Проводжала його тільки мати, та й то, не мовивши вголос ні слова про майбутнє плавання і не дійшовши до бухти, попрощалася.

— Ну, іди в ліс!— навмисне виразно сказала вона синові, при цьому не дивлячись на море, а дивлячись у бік лісу:— Гляди, щоб дрова були сухі, й сам не заблукай у лісі!

Це вона казала для того, щоб заплутати сліди, оберегти сина від кінрів — від злих духів. І про батька мати не обмовилась і словом. Так, ніби Емраїн не був батьком, так, ніби не з батьком виряджали Кириска в море, а з випадковими людьми. Знову ж таки промовчала, щоб не довідалися кінри, що Емраїн і Кириск — батько й син. Ненавидять злі духи батьків і синів, коли вони разом на полюванні. Занапастити можуть одного з них, щоб силу й волю відібрати в другого, щоб з горя поклявся один з них не ходити в море, не ступати в ліс. Такі вони, підступні кінри, тільки видивляються, тільки вичікують нагоди якоїсь, щоб шкоди завдати людям.

Сам-то він, Кириск, не боїться злих кінрів, не маленький уже. А мати боїться, особливо за нього страхається. Ти, каже, малий ще. Тебе спантеличити, занапастити дуже просто. І то правда! Ох, ті злі духи, скільки вони лиха завдають у дитинстві — недуги всякі або нещастя які нашлють, покалічать дитину, щоб мисливець з неї не вийшов. А кому тоді потрібен такий чоловік! Тому дуже важливо остерігатися злих духів, особливо в малому віці, доки не підріс. А як чоловік зіпнеться на ноги, коли стане самим собою, тоді не страшні ніякі кінри. Вони тоді не здолають його — бояться вони сильних людей.

Так і попрощалися мати з сином. Мати постояла мовчки, затаївши в тому мовчанні і страх, і благання, і надію, та й пішла назад, не озирнувшись ні разу в бік моря, не обмовившись і словом про батька, мовбито вона й справді нічогісінько не відає, куди виряджалися її чоловік і син, а сама ж напередодні збирала їх у дорогу, харчі готувала з запасом — на три дні плавання, а тепер прикинулась, нібито нічого не знає, так боялася вона за сина. Так боялася, що нічим не виказала своєї тривоги, щоб не почули злі духи, який страх у неї в душі.

Мати вернулася, не .дійшовши до бухти, а син, кривуляючи поміж кущами, заплутуючи слід, ховаючись од незримих кінрів,

як і наказувала мати,— не хотілося засмучувати її в такий день, — пустився доганяти чоловіків, які пішли далеко вперед.

Він хутко догнав їх. Вони йшли не поспішаючи, з ношею, з рушницями, із снастями на плечах. Попереду — найстарший Орган, за ним,— виділяючись своєю постаттю й зростом, плечистий, бородатий Емраїн, а за ним — клишоногий, кремезний, міцний і круглий, мов пеньок, Мил-гун. Одяг на них був поношений, для моря, весь із вичинених шкур, щоб тепло тримав і не намокав. А Кириск у порівнянні з ними мав вигляд дуже гарно вбраного. Мати постаралася, давно готувала вона його морський одяг. І торбаси, і верхній одяг вишивані по краях. На морі нащо це? Але ж мати є мати.

— Ух ти, а ми гадали, що ти зостався. Думали, повели тебе за ручку додому!— насмішкувато подивувався Милгун, коли Кириск порівнявся з ним.

— Це ж чому? Та ніколи в світі! Та я!,.— Кириск мало не задихнувся від образи.

— Ну, ну, жартів не розумієш,— заспокоїв його той,— ти не ображайся. На морі з ким і розмовляти, коли не один з одним. На ось неси краще!— подав він йому свій вінчестер. І хлопець з почуттям вдячності пішов поруч із ним.

Треба було повантажитись і відпливати.

Отак вони виходили в море.— Зате повернення, якщо їм пощастить, якщо з добрим уловом вертатимуть вони додому, буде іншим. Тоді по праву віддадуть хлопцеві шану. Буде свято зустрічі юного мисливця, співатимуться пісні про щедрість моря, в неосяжних глибинах якого множаться риба і звір, призначені сильним і сміливим ловцям. Величатимуть у піснях Рибу-Жінку,"

праматір, від якої пішов їхній рід на Землі. І тоді загудуть колоди-барабани під ударами кленових палиць, і серед тих, що танцюватимуть, шаман — наймудріша людина — розмову заведе з Землею і Водою, розмову про нього, Кириска, нового мисливця. Еге ж, еге, про нього говоритиме шаман з Землею і Водою, заклинати почне й просити, щоб завжди добрі були до нього Земля і Вода, щоб виріс він великим добувачем, щоб йому завжди щастило на Землі і на Воді, щоб завжди судилося йому ділити здобич серед старих і малих з усією справедливістю. І ще заклинатиме й проситиме він, шаман велемудрий, щоб діти народилися в Кириска і всі вижили, щоб рід великої Риби-Жінки множився й нащадки до нащадків прибавлялися:

Де ти плаваєш, Велика Рибо-Жінко?

Твоє чрево гаряче — зачинає життя,

Твоє чрево гаряче — породило нас біля моря.

Твоє чрево гаряче — найкраще місце на світі.

Де ти плаваєш, Велика Рибо-Жінко?

Твої білі груди — немов нерп'ячі голови,

Твої білі грудн вигодували нас біля моря.

Де ти плаваєш, Велика Рибо-Жінко?

Найсильніший чоловік допливе до тебе,

Щоб чрево твоє розцвітало,

Щоб рід твій на землі множився...

Отакі пісні співатимуть на святі серед танців і гамору. І на святі тому для Кириска відбудеться ще одне важливе дійство. Долю його мисливську, шалено танцюючи, шаман доручить одній із зірок у небі. Адже в кожного мисливця є своя зірка-охоронниця. А якій зірці буде доручена його, Кирискова, доля, про це ніхто ніколи не довідається. Тільки сам шаман і та зірка, незрима охоронниця, будуть знати. І більше ніхто. А зірок у небі багато...

Ну, звичайно, мати й сестричка радітимуть найбільше, співатимуть найголосніше і витанцьовуватимуть. І батько, Емраїн, привселюдно буде названий батьком і теж буде радий і гордий. А поки що він не батько. В морі немає батьків і синів, у морі всі рівні й підкоряються старшому. Як скаже старший, так і буде. Батько не може втручатися. Син не може скаржитися батькові. Так заведено.

І ще, либонь, Музлук, дівчинка, з якою вони гралися в дитинстві, зрадіє дуже. Тепер вони стали менше бавитися. А відтепер і зовсім: мисливцеві не до розваг...

Човен плив справно, трохи поринаючи в хвилі. Вже давно залишилася позаду бухта Рябого Пса, минули мис Довгий і вийшовши з затоки в море, побачили, що на морі хвиля не більша, ніж у затоці. Хвилі сплескували на однакову височінь з однаковим проміжком часу. По таких сталих хвилях можна пливти швидко.

Добре, спритно плив човен, видовбаний із стовбура могутньої тополі. Надійно тримався він і на прямій, і на боковій хвилі, легко скоряючись стерну.

Посмоктуючи уже згаслу люльку, старий Орган був задоволений сталою ходою човна, і в душі почувалося йому так, ніби він сам був човном, що рухався по студеному морю в півборту осадки на воді; буцімто він сам плив по роздоллю морському, під рівне порипування кочетів і розмірені помахи весел; буцімто він сам рухався, прорізуючи кілем, мов своїми грудьми, пругкі зустрічні хвилі, злегка похитуючись від ударів і поштовхів води. Це відчуття цілковитої злитості з рухом човна викликало в нього дивні роздуми. Задоволений він був човном, дуже задоволений, сам же стругав і довбав; тополю звалили гуртом, одному та й чотирьом таке не під силу, а робив сам — три літа сушив, і рубав, і вже тоді знав: вийде найкращий каяк за всі, що він змайстрував на своєму віку. Але, думаючи про це, засмучувався мимохіть: а що, коли це останній у його житті? Ще б пожити. Ще б походити по добич по морю, ще пару каяків вистругати б, доки очі бачать, доки чути не перестав.

І, міркуючи так, він розмовляв у думці з човном. "Я люблю тебе і вірю тобі, брате мій каяк,— казав він човнові.— Ти знаєш мову моря, ти знаєш норов хвиль, у тому твоя сила. Ти достойний каяк, ліпший за всі, які я вистругав. Ти великий каяк — два лахтаки і ще нерпа вміщуються в тобі. Ти приносиш нам удачу. Тому я поважаю тебе. Ми всі тебе любимо, коли тобі важко від здобичі нашої, коли ти повертаєшся до берега, поринаючи до країв і навіть зачерпуючи воду. Отоді всі вибігають до берега зустрічати тебе, брате мій каяк!

Коли я вмру, ходи довго, ходи далеко по багатих на здобич місцях. Коли я вмру, плавай по морю з молодими й дужими мисливцями. Коли я вмру, служи їм, як служиш мені. І дочекайся, брате мій каяк, щоб і цей паросток наш, що ото сидить на носі, головою крутить, нетерпеливиться— була б не вода, а твердь, побіг би він зараз на великі лови, сам упорався б з ділом, так йому здається,— дочекайся, брате мій каяк, щоб і цей підріс, щоб і він плавав з тобою далеко й близько. А

сьогодні він з нами вперше в морі. Так треба. Нехай звикає. Ми одійдемо, а йому ще зоставатися на довгі роки. Як удасться в батька, в Емраїна, то буде тямущим чоловіком. Не пустомел якийсь. Емраїн, либонь, найкращий мисливець серед теперішніх. Міцний чолов'яга, діловитий.^Колись і я був такий. У повній силі. Жінки мене любили тоді. А я ж то гадав — вікові й кінця немає. Тільки пізно довідуєшся, що це не так. А молоді знати не хочуть. Ось Емраїн і Милгун, напевне, ще не думають. Ну та нехай. Узнають ще. А гребуть вони добре, спритно. Милгун до пари Емраїну. Надійні, витривалі обидва. Човен ніби сам собі, граючись, пливе. Але то так здається. По морю ж на руках ходиш. А попереду — гребти й гребти! Сьогодні, мабуть, до самої темряви пливти, доки доправишся до Третього Соска. І завтра цілий день назад пливти. З ранку і цілий день. Підмінятиму то одного, то другого, однак важка це робота — перебовтати веслами все море. А повернемося з уловом, свято влаштуємо.

Ти чуєш, ти розумієш мене, брате мій каяк? Ти допровадиш нас на острови, до Трьох Сосків, до місця великих ловів. Того й пливемо. Там, на лігвищі, на березі, зустрінемо нерпу. Скоро окіт, нерпа в гурти збирається на островах.

Ти мене розумієш, брате мій каяк? Ти-то мене розумієш. Я з тобою почав розмовляти, коли ти ще не знав моря, .коли ти ще жив у череві великої тополі в лісі. Я визволив тебе з черева її, і тепер ми пливемо.

А як не стане мене, не забувай про мене, брате мій каяк. Пам'ятай, коли плаватимеш по морю..."

Так думав Орган, тримаючи курс од головного орієнтира на узбережжі, від сопки Рябого Пса по прямій у море. Та сопка-скеля мала незвичайну властивість, про що говорили всі, хто

ходив у плавання,— ясної години сопка ніби виростала в міру того, як від неї відпливали. Неначе Рябий

Пес сам біг слідком, щоб не відстати. Як не оглядайся, а Рябий Пес усе перед очима. Дуже довго видно ту сопку на віддалі, а потім раптово за якоюсь горбовиною води зразу щезає. Отже, пішов Рябий Пес додому, отже, земля залишилася далеко позаду...

І тоді треба запам'ятати, добре запам'ятати, де, з якого боку залишився Рябий Пес, треба запам'ятати напрям вітру, стояння сонця відносно сопки, хмари примітити, якщо в тиху погоду, і прямувати в море, весь час, до самих островів, тримаючи в пам'яті, де знаходиться Рябий Пес, щоб не збитися з путі в морському просторі.

Вони правились до островів, що були на відстані майже денного переходу. То були безлюдні, малюсінькі скельні острівці — три клаптики суші, що виступали темними сосками серед водяного безбережжя. Тому острівці називалися Три Соски — Малий, Середній, Великий. А за ними, якщо пливти ще далі, дорога вела в океан, міри якому не було, ім'я якого вони не знали,— велика, неходжена, невідома Вода вічності, що виникає сама з себе, що пробуває від сотворіння світу, ще від тих часів, коли качка Лувр з криком літала, шукаючи маленької місцини для гнізда — шматочок тверді завбільшки з долоню,— і не знаходила його в усьому світі. Ото там, на тих островах, на межі моря й океану, в ці весняні дні розміщувалися нерп'ячі лігвища. Тому і йшли, тому ж і путь держали в ту сторону...

Хлопчик був вражений, що море було зовсім іншим, не таким, яким уявлялося воно йому в забавках, на кручах Рябого Пса, і навіть не таким, яким воно було під час катання на човнах по лагуні. Особливо гостро він відчув це, коли вони вийшли з затоки, коли море несподівано розступилося, заповнюючи

собою весь зримий простір до самого неба, перетворившись на неподільну, неозору, єдину сутність світу.

Відкрите море приголомшило Кириска. На таке видовисько він не сподівався. Сама вода — хибка, важка вода, самі хвилі швидкоплинно виникають і негайно вмирають, тільки глибочінь — темна, тривожна глибочінь, і тільки небо, по якому перебігають білі хмари, легесенькі, мов пушинки, й недосяжні. І то був увесь сущий світ — і нічого більше, нічого іншого, крім цього, крім самого моря,— ні зими, ні літа, ні горба, ні яруги.

Вода застилала світ од краю і до краю.

А човен плив, усе так само трохи поринаючи в хвилях. Усе так само цікаво й радісно було хлопцеві сидіти в човні, очікуючи великих ловів. Та, проте, все, що він бачив і помічав навкруги — у воді і над водою,— цього разу він сприймав побіжно, із святковою напівувагою, бо душа його поспішала, цілком захоплена сподіванням інших вражень. Іншим разом його приваблювала б і нескінченна гра променів на воді, що химерно ковзали по поверхні, перетворюючи вид моря переливами відтінків од ніжно-фіолетового й темно-зеленого до густої пітьми в тіні за бортом; і дуже зрадів би він, побачивши тих дивних, цікавих риб, що ненароком опинялися біля човна, і посміявся б над горбушами, які зіткнулися з ними густим косяком і замість того, щоб розбігтися, стиснулися ще дужче і почали вискакувати з води і смішно падати на спини, повисаючи в повітрі.

Всьому цьому він не надав особливої уваги — пусте щось. Він жадав лише одного — скоріше б дістатися до островів! Скоріше б до роботи!

Але незабаром настрій у хлопця якось дивно сам собою змінився, хоч він і не подавав знаку. Чим далі вони відпливали від землі, особливо після того, як Рябий Пес нараз зник з очей за горбатілою чорнотою води, тим він чуйніше почав уловлювати якусь невиразну небезпеку, що йшла від моря, і відчув усю свою залежність від моря — свою безконечну малість і безконечну беззахисність перед лицем великої стихії.

Для нього це було нове. І тоді він зрозумів, який дорогий йому Рябий Пес, про якого він раніше ніколи не згадував, безтурботно й безбоязно бавлячись на його схилах, милуючись з — височини сопки морем, що нічим йому не загрожувало. Тепер він зрозумів, який могутній і добрий був Рябий Пес, несхитний і всесильний на своєму місці.

Тепер він зрозумів відмінність між сушею і морем. На землі не думаєш про землю. А перебуваючи в морі, безперестанку думаєш про море, навіть коли думки твої про щось інше. Це відкриття насторожувало хлопця. В тому, що море змушувало постійно думати про себе, таїлося щось невідоме, настійне, владне...

А дорослі, проте, були спокійні. Емраїн і Милгун так само гребли, помах за помахом, як один чоловік, у рівному, злагодженому темпі; четверо весел разом занурювалися в воду, легко й вільно передаючи човнові постійний хід. Але це давалося веслярам ціною безперервної напруги. Кириск не бачив їхніх облич. Веслярі сиділи до нього спиною, але він помічав, як горбилися й розправлялися їхні запліччя. Веслярі лише зрідка перекидалися словом. Батько, правда, іноді встигав озирнутися, встигав усміхнутися крізь бороду до сина: ну, як, мовляв?..

Так вони й пливли. Дорослі були спокійні й упевнені в собі. Старий Орган — той і зовсім був незворушний. Посмоктуючи

люльку, правив човном на своєму місці. Так вони й пливли, кожен зайнятий своїм ділом. Правда, разів зо два Кириск брався веслувати — то в парі з Милгуном, то в парі з батьком. Веслярі охоче давали йому одне з весел. Нехай, мовляв, попрацює. І хоч він повертав весло обома руками, надовго його не вистачало: занадто важкий був для нього човен, та й весло великувате. Але ніхто йому за те не дорікав і не жалів, усі більше працювали мовчки.

А коли Рябий Пес раптово зник з очей, всі чомусь разом пожвавішали.

— Рябий Пес пішов додому!— сказав батько.

— Еге ж, пішов!— підтвердив Милгун.

. — Хіба? Пішов, виходить,— глянув у той бік і старий Орган. — Ну, коли так, то діло буде. Ей, Кириску,— лукаво звернувся він до хлопця,— а чи не покличеш ти Рябого Пса, може, він вернеться?

Всі засміялись, і Кириск засміявся. Потім він подумав і голосно сказав:

— Тоді треба повертати назад — от він і вернеться!

— Чи ти бач, який швидкий!— мовив Орган, усміхаючись.— Давай лишень краще візьмемося до діла. Перелазь до мене. Годі видивлятися. Море не передивишся.

Кириск покинув своє місце на носі, став перебиратися на корму, переступаючи речі на дні човна: пару вінчестерів, загорнутих в оленячі шкури, гарпун, моток вірьовки, барило з водою, мішок з харчами і ще якісь клунки й одяг.

Проштовхуючись уздовж борту повз веслярів, переступаючи через весла, хлопець відчув запах міцного чоловічого поту й тютюну, що йшов від змокрілих потилиць і спин. Той самий запах батькового одягу, який мати любить вдихати, коли батько у морі,— візьме його старий кожух і притулиться обличчям.

Батько кивнув синові, штовхнув його злегка плечем у бік, щоб підбадьорити, але весел не випустив з рук. Кириск, однак, не затримався, пропустив вияв легенької батьківської ласки. Чи ти ба! Чого захотів. У морі всі рівні. У морі немає ні батьків, ні синів. У морі є тільки старший. І без його відома й пальцем не ворухни...

— Сідай, примощуйся тут,— показав йому місце Орган, приторкаючись до плеча довгою, вузлуватою рукою.—

Ти ніби злякався трохи, еге ж? Спершу наче нічого, а потім...

Кириск зніяковів: отже, старий Орган догадався. Але все ж таки запротестував, заперечуючи:

— Та ні, аткичх ', зовсім не злякався! Чого мені боятися?

— Ну як же, вперше в морі.

— Ну й що, коли вперше?!—не здавався Кириск.— Та я нічого не боюся.

— Ну, гаразд. А от я, коли вперше поплив, а то було дуже давно, чесно признаюся, перелякався. Дивлюся: берега давно не видно, і Рябий Пес утік кудись. А навкруги самі хвилі. Додому захотілося. Та от спитай у них — у Ємраїна й Милгуна, як їм було?

Ті у відповідь тямущо заусміхалися, закивали головами, налягаючи на весла.

— А я ні!— стояв на своєму Кириск.

— То що ж? Молодець, коли так!— заспокоїв його старий.— А тепер скажи мені, з якого боку зостався Рябий Пес?

Кириск задумався од несподіванки, а потім показав рукою:

— Оно там!

— Ти певен? Чогось рука в тебе тремтить.

Гамуючи тремтіння в руці, хлопчина показав ледь-ледь, лише трошки праворуч:

— Оно там!

— Отепер так!— погодився Орган.— А якщо каяк повернеться носом у цей бік, тоді де буде Рябий Пес?

— Оно там!

— А якщо вітер поверне нас у той бік?

— Оно там!

— А якщо ліворуч попливемо?

— Оно там!

— Гаразд, а тепер скажи мені, як ти визначаєш, адже навкруги очам нічого не видно, кругом вода?— допитувався Орган.— Можеш пояснити?

— А в мене ще є очі,— відповів Кириск.

— Які очі?

— Не знаю які. Вони в мене в животі, мабуть, і вони бачать, хоч і невидющі.

— В животі!— Усі засміялися.

1 Аткнчх —дід, дідусь.

— І то правда,— обізвався Орган.— Є такі очі. Тільки вони не в животі, а в голові.

— А в мене в животі,— наполягав на своєму Кириск, хоч уже погоджувався, що такий зір може бути лише в голові.

Через деякий час старий знову заходився випробовувати Кириска й, переконавшись у його здібності запам я-товувати сторони моря, був задоволений.

— Ну-ну, непогані в тебе очі в животі,— пробурмотів

він.

Заохочений похвалою, Кириск заходився сам саме запитувати й знаходити відповіді. Поки що, доки море більш-менш спокійне, це було неважко. Вірний і великий Рябий Пес щоразу безвідмовно озивався — без особливих зусиль пам'яті

виникав перед внутрішнім зором Кириска саме там, з того боку, де він залишався, виникав ніби перед очима усім своїм громаддям, з кошлатими лісами по кручах, з плямами снігу на "голові" і в "пахві", з гуркотливим, невтомним, вічним прибоєм біля підніжжя скелі. Уявивши собі Рябого Пса, хлопець не міг не думати про інші навколишні сопки і мимоволі починав думати про домівку. Увижалася йому невелика долина серед прибережних сопок, а в тій долині на узліссі, на березі річки, стійбище — зруби, комори, собаки, кури, вішала для сушки риби, дими, голоси, і там мати і сестричка Псулк. Він яскраво уявив їх собі і те, що вони зараз роблять, чим займаються. Мати потайки думає, звичайно, про нього, і про батька, і про всіх їх — мисливців у морі Еге ж, от зараз вона напевне думає про них. Думає, а сама дуже боїться, щоб злі духи не одгадали її думок, не довідалися про її страх. І ще хто думає про нього, так це, мабуть, Музлук. Музлук, либонь, прибігала вже нібито погратися із Псулк. А мати ж може полаяти її, якщо вона ненароком скаже вголос чи спитає щось про нього, про того, хто вийшов у море. Мати неодмінно вишпетить її: "Ти про що це базікаєш, хіба ти не знаєш, що він пішов у ліс по дрова?" Дівчинка схаменеться, замовкне, присоромлена. Кирискові при цьому навіть жаль її стало. Він хотів, щоб Музлук думала про нього, але йому дуже не хотілося, щоб їй докоряли через нього.

А човен усе так само плив, трохи поринаючи в хвилі. І кругом виблискувало в дрібному кипінні хвиль усе таке ж саме, в кучерявих баранцях море. Нівхи розраховували після полудня, найпізніше наприкінці дня, дістатися 'до першого острівця (то був найближчий з Трьох Сосків—

Малий Сосок) і, коли пощастить, почати там лови. Потім їм треба було ще завидна допливти до другого — Середнього Соска і там заночувати, добре, що коло берега є затишний затончик для човна. А рано-вранці знову в море. Якщо звечора поталанить, якщо добудуть зразу три туші нерпи, зранку

можуть не гаючись пуститися в дорогу додому. Та як би там не було, повертатися треба в першій половині дня, не пізніше того, як сонце стане не вище двох тополь. Відомо ж, чим раніше покинеш море, тим краще.

Все це передбачив старий Орган, на все він мав свій розрахунок. Та й підручні його — Емраїн і Милгун — не вперше йшли до Трьох Сосків. Самі дуже добре знають, що й до чого. Головне ж — щоб погода стояла і щоб звіра вчасно побачити на лігвищі. Це головне, а все інше — як зумієш упоратися, тут уже кожен сам за себе відповідає.

Старий Орган ходив у плавання не тільки через те, що в цьому була доконечна потреба, нужда нуждою, зрозуміло — без прокорму з моря не проживеш, а ще й тому, що море вабило його. Морські далі схиляли старого до його заповітних роздумів. Були в нього потаємні думки свої. В морі ніщо не заважало поринати в них, бо всьому тому, про що подумати немає коли на суші, серед повсякденних клопотів, у морі настає черга — тут ніщо не одвертало Органа од його великих дум. Тут він відчував, що йому рідні й Море, і Небо.

Він розумів, що перед лицем нескінченності простору людина в човні ніщо. Але людина мислить, і тим підноситься до величі Моря і Неба, і тим утверджує себе перед вічними стихіями, і тим вона співмірна глибині й височині світів. І тому, доки людина жива, духом вона могутня, як море, і нескінченна, як небо, бо нема межі її думці. А як вона помре, хтось інший мислитиме далі від неї й далі, а наступний ще далі, й так без кінця... Свідомість цього давала старому гірку насолоду непримиренного примирення.

Він розумів, що смерть неминуча, що не така вже й далека межа його життя, розумів, що смерть — це кінець усьому, але в той же час сподівався чомусь, що найпотаєм-ніше і

найзаповітніше в ньому — його великі сни про Ри-бу-Жінку перебудуть, залишаться з ним і після смерті. Він не міг передати свої сни комусь — сновидіння не можна передати, і тому, вважав він, вони не повинні зникнути безслідно... Не повинні. Велика Риба-Жінка безсмертна, отже, й сни про неї повинні бути безсмертні.

Про це він багато і часто думав у плаванні. Надовго замовкав, поринав у себе, не вступав ні в які розмови з супутниками. Дивлячись на море, звертаючись невідомо до кого, він просив лише одного: залишити йому його сни про велику Рибу-Жінку. Хіба не можна, щоб сни відходили разом з людиною в інший світ, щоб вони снилися вічно, повік? Не знаходячи відповіді, він болісно розмірковував, намагаючись переконати себе, що так воно й буде, що сни залишаться при ньому...

...Колись дуже й дуже давно, в незапам'ятні часи, на узбережжі, поблизу сопки Рябого Пса, жили три брати. Старший був скороходець, легкий у ногах, скрізь і всюди встигав: одружився він з дочкою оленного чоловіка, став хазяїном оленячих стад, одкочував у тундру, з тим і пішов. Молодший був слідопитом, вправним стрільцем. Він теж одружився, взяв, собі дівчину з лісрвих людей, пішов у тайгу, став мисливцем у тайговому краю. А середній брат був кульгавий від народження, не пощастило людині, рано вставав, пізно лягав, та яка користь — за оленями не побіжить, звіра в лісі не вистежить. Ніхто в окрузі не оддав йому дочки своєї за дружину, брати покинули його, і зостався він один біля самого синього моря. Перебивався тим, що рибу вудив. А скільки ж її навудиш...

Одного разу сидів він, горопашний брат кульгавий, у човні своєму, закинувши ліску в море, але раптом відчув, як вудлище

сильно затремтіло в руках. Зрадів — от буде улов! Почав він виводити рибину, все ближче й ближче до човна підтягати.

Дивиться — що за оказія! А то риба в подобі жінки! По воді б'є, звивається, вирватися хоче. А вродлива — надзвичайно, тіло гладеньке, сріблом міниться, мов річкові камінчики в місячну ніч, груди білі з темними випнутими пипками, нібито ялинові шишечки, а очі зелені вогнем іскряться. Витяг він Рибу-Жінку з води, підхопив під руки, тут вона обняла його, і лягли вони в човен. Від щастя та-. кого голова кульгавого братика пішла обертом. Сам не чув, що з ним було, і здавалося йому — до небес підкидало човна. Розгойдалося море до неба, небеса розгойдались до моря. А потім усе вщухло разом, як після бурі. Тоді Ри-ба-Жінка вистрибнула з човна й попливла собі. Кинувся кульгавий брат, почав її кликати й благати вернутись, але вона не озивалася, зникла в морській глибині.

Отака пригода трапилася з кульгавим середнім братом, якого всі покинули в самотині на краю моря. Попливла геть Риба-Жінка і більше ніколи не з'являлася. А кульгавий брат від того дня затужив, зажурився дуже. Відтоді всі дні й усі ночі ходив він, плачучи, по березі й усе кликав Рибу-Жінку, заклинав і просив її хоч би здалеку показатися.

Після припливу йшов і співав:

Де ти плаваєш, велика Рибо-Жінко? Після відпливу йшов і співав:

Де ти плаваєш, велика Рибо-Жінко?

У місячну ніч ішов і співав:

Це море — туга моя,

Ці води — сльози мої.

А земля—голова моя самотня!

Темної ночі йшов і співав:

Де ти плаваєш, велика Рибо-Жінко?..

Після припливу йшов і співав, після відпливу йшов і співав...

А тим часом зима минула, слідом за нею весна минула, і одного разу в літню пору шкутильгав берегом горопашний брат кульгавий, по хвилях прибою по коліна брів і все в море дивився — чи не покажеться раптом Риба-Жінка, і все кликав її — чи не озветься часом Риба-Жінка, тільки нараз почув він на мілині ніби дитячий плач. Немовби дитина мала плаче-надривається. Побіг він туди і очам своїм не повірив — немовлятко голеньке сидить на мілині біля самої води, хвиля то накотиться на нього, то відкотиться, а воно плаче та все примовляє голосно: "Де мій батько? Де мій батько?" Ще дужче здивувався кульгавий брат, і не знав він, бідолашний, що має діяти. А дитинка побачила його й каже: "Це ти мій батько! Візьми мене до себе, я твій син!"

От яка історія вийшла! Взяв чоловік сина свого, приніс його додому.

Швидко підріс хлопчик. У море почав виходити. Відвагою і мисливською вправністю уславився. Щасливим народився: сіті закине—риби повно, стрілу випустить — звіра морського наскрізь прошиє. Слава пішла про нього далеко, за ліси й гори. Тоді й дівчину з лісового племені видали за нього з усією шанобою. Діти народилися, так почав множитися рід людей Риби-Жінки.

Отож-звідси й пісня співається на святах:

Де ти плаваєш, велика Рибо-Жінко?

Твоє чрево гаряче — зачинає життя,

Твоє чрево гаряче — породило нас біля моря,

Твоє чрево гаряче — найкраще місце на світі.

Де ти плаваєш, велика Рибо-Жінко?

Твої білі груди — немов нерп'ячі голови,

Твої білі груди вигодували нас біля моря.

Де ти плаваєш, велика Рибо-Жінко?

Найсильніший чоловік попливе до тебе,

Щоб чрево твоє розцвітало,

Щоб рід твій на землі множився...

Цей сон приходив поволі, як приплив, що невблаганно прибуває з глибини океану, занурюючи на якийсь час прибережні землі, трави, дюни в зачаровану примарність підводного мороку.

Щоразу цей сон залишав приголомшливе відчуття в Органа, і воно довго не зникало. Він вірив у нього так, що нікому, ні одній душі на світі не розповідав про свої побачення з Рибою-

Жінкою, як не розповідав би кому б то не було про подібні випадки в звичайному житті.

Так, то був сон-супутник, який часто провідував старого, даючи йому радість, і смуток, і неземні страждання духу. Дивовижна властивість того сновидіння полягала в тому, що кожного разу воно вражало Органа нескінченністю суті своєї і багатозначністю натяків, захованих у неймовірних перетвореннях і химерах сну. Міркуючи про це, силкуючись розгадати найпотаємніше — той вічно невловний, безнастанно мінливий зв'язок сновидінь з живим життям, який вічно мучить людину своєю загадковістю й невідомими провіщаннями, Орган ловив себе на думці, що, незважаючи на сум'яття духу, він завжди жадає повернення цих снів, з непозбутною тугою завжди прагне побачення з нею, з великою Рибою-Жінкою...

Він зустрівся з нею в морі. Чекаючи її появи, виходив на берег і йшов по пустельних прибережних пісках, на яких не затримувалися сліди ніг, але зберігалися чорні, нерухомі тіні від згаслих променів сонця, що вже сіло. Ці тіні лежали схожі на чорний сніг, по якому він ішов у муках, охоплений гострою, нелюдською тугою. Біль любові, біль бажань і надії переповнювали його, а море залишалось пустельним і байдужим. Ні вітру, ні звуків, ні шереху не було в тому напруженому безгомінному світі самотності. А він ждав, неодривно дивлячись на море, ждав дива, ждав її появи.

І тяжко ставало йому від того, що безшумні хвилі нагонили уздовж його путі білу піну безшумного прибою. Мов великі невгамовні скрутні снігу, беззвучно ширяли над головою безголосі чайки. В тому оглухлому й онімілому просторі він не знаходив собі місця, почуваючи, як йому ставало млосно, як від довгого чекання все більше, все гостріше й хворобливіше наростала в ньому невгавуча, невблаганна туга за нею, і навіть уві сні він розумів, що йому буде погано, що він загине в

порожнечі самотності, якщо не побачить її, якщо вона не появиться. І тоді він починав кричати, кликати її. Але голосу свого не чув, бо голосу не було, як не було всіх звуків у цьому дивному сні. А море мовчало. Тільки власне важке дихання, неймовірно гучне й переривчасте, і безугавний бій власного серця, що шалено відлунював у скронях, переслідували його. Вони дратували його. Він не знав, куди подітися, як позбутися самого себе. Він чекав Рибу-Жінку, як безумець, так пристрасно й дико, як чекає той, хто тоне, останньої надії на порятунок. Він знав, що тільки вона, Риба-Жінка, може дати йому щастя, знав і чекав з останніх сил.

І коли нарешті вона прожогом виринала на поверхню, коли вона пливла, звернувши погляд до нього, мелькаючи невиразним видом поміж хвилями, німота світу розтрощувалась, як обвал. Кричачи й радіючи, зустрічав він повернення звуків: знову пробуджений рев прибою, шум вітру і кигикання чайок над головою. Кричачи й раюючи, він кидався до неї в море і плив до неї, обернувшись на істоту, що прудко плаває, мов кит.

А вона, Риба-Жінка, ждала його, ходила бурхливими колами, на мить злітаючи над водою, і, вся тріпочучи, зависала в довгих кидках, чітко вимальовуючись у ті моменти живою тілесною плоттю, як найзвичайнісінька жінка з гарними стегнами, що раптово опинилася в морі.

Він підпливав до неї, і вони зникали в океані.

Пливли поруч, пліч-о-пліч, легко приторкаючись у шаленому рухові, що все прискорювавсь і прискорювавсь. Ото й було те, заради чого він томився в муках туги і німоти самотності.

Тепер вони були вдвох. З незбагненною силою й швидкістю мчали вони в мерехтливу даль нічного океану, що випромінював

незвичайне, з глибини йдуче сяйво на хиткій смузі обрію, мчали туди, до невловимого обрію, прошиваючи тілами спінені гребені хвиль, що безперестанку бігли назустріч, вони мчали по нескінченних перекатах, то підносячись угору, то ковзко падаючи вниз, перейняті захватом радісного лету — то вгору, то вниз, з валу на вал, від перекату до перекату. А поруч з ними, супроводжуючи їх, невідступно біг, стрибаючи дзеркальною плямою, витягтись у пориві вперед, поспішав по хвилях жовтий місяць. Тільки місяць і тільки вони — він і Риба-Жінка, тільки вони панували в тому безбережному океанському просторі, тільки вони і океан! То була вершина їхнього щастя, то була розкіш від почуття свободи, то було торжество їхнього побачення...

Вони мчали безперервно й могутньо, у владі нездоланного бажання якнайскоріше досягти єдиного місця на світі, призначеного їм, де вони, одержимі пристрастю, поєднаються нарешті, щоб звідати в одну блискавичну мить усю насолоду й усю гіркоту початку й завершення життя...

Так вони й пливли стрімголов, сподіваючись скоро досягти бажаної мети.

І чим хутчіше вони пливли, тим шаленіше розпалялося в ньому несамовите нетерпіння плоті. Він плив без утоми, поривався вперед з усіх сил, як лосось, що несе до місця нересту всю свою життєву енергію до єдиної, до найостан-нішої, невичерпної краплі. Він плив, готовий умерти від любові. А загадкова Риба-Жінка, ваблячи його все далі й далі в глибину океану, все летіла по хвилях у хмарі бризок, веселково виблискуючи, захоплюючи Органа перлистим теплом, рвучкою швидкістю і гнучкістю тіла. Перехоплювало дихання від досконалості її вроди, омиваної синявою і білістю завихрених струменів води.

Вони ні про що не говорили, вони лише неодривно дивилися одне на одного, намагаючись розгледіти в потоках води і бризках невиразні обриси облич, і безупинно мчали по океану в нетерплячому, всезростаючому чеканні місця й часу, що їм визначила доля...

Але вони ніколи не досягали того місця, і той час ніколи не наставав...

Здебільшого сни його закінчувалися нічим — раптово все обривалося, зникало, мов дим. Тоді він розгублено торопів. По-справжньому засмучувавсь і потім довго журився, відчуваючи якесь невдоволення від незавершеності. Іноді, через багато часу, пригадував усе спочатку, задумувався серйозно — що б усе це означало і до чого б це, бо в душі він вірив, що те, що йому снилося, було більше, ніж сон. Адже звичайний сон якщо й згадаєш, то незабаром забудеш назавжди. Від такого пустого діла голова не боліла б, мало чого буває не присниться. А Рибу-Жінку Орган ніколи не забував, думав, міркуючи про неї як про щось таке, що справді мало і має місце в житті. Тому, либонь, старий щоразу щиро переживав, сприймаючи свою зустріч і несподівану розлуку з Рибою-Жінкою вві сні як справжню подію.

Та, бувало, найтяжче краяло йому душу, коли сон завершувався тяжким фіналом. У таких випадках тяжко журився він, був у великому розпачі, не маючи сили пояснити собі загадковий кінець сну.

Снилося йому, що ось-ось допливають вони до заповітного місця, що ось уже видно вдалині якийсь берег. То був берег любові — до нього прямували, поспішали вони щосили, охоплені нестямним бажанням скоріше досягти того берега, де вони можуть віддатися одне одному. Ось уже зовсім близько до берега, і раптом з ходу врізувались у піщане дно мілизни, де вода нижче колін і де плаванню кінець. Орган спохоплювався,

озирався: Риба-Жінка шалено колотилася у мілкій воді, марно намагаючись вирватися з полону підступної обмілини. Обливаючись холодним потом, Орган кидався до неї на допомогу. Але минала ціла вічність, доки він, грузнучи, мов у болоті, в трясовині дна, що всмоктувала його, повз на колінах, волочачи неслухняні, обм'яклі, чужі ноги. Риба-Жінка була зовсім близенько, рукою дотягтися залишалося зовсім небагато, але добиратися до неї було страшенно важко, він задихався, захлинався, провалювався в мулисте дно, заплутувався в липучих водоростях. Та ще тяжче було бачити, як тріпотіла, билася, застрявши на мілині, його прекрасна Риба-Жінка. І коли нарешті він добирався і, хитаючись від запаморочення, йшов до берега, притискуючи її до грудей, він виразно чув, як панічно стукало — ніби воно ось-ось розірветься — серце Риби-Жінки, немов та підранена пташка, за якою гнались і яку нарешті схопили. І від цього, від того, що він ніс її на руках, міцно притискуючи до себе, від того, що до болю, всім єством своїм переймався ніжністю й жалем до неї, як тоді, коли б він ніс на руках беззахисне —дитя, до горла підкочувавсь тугий, гарячий клубок сліз. Розчулений, соромлячись Риби-Жінки, він стримував себе, щоб не заплакати. Він ніс її, завмираючи серцем, обережно ступаючи, завмираючи й зависаючи на льоту в повітрі, думаючи про неї щомиті. А вона, Риба-Жінка, благала його, плачучи, заклинала його, щоб він одніс її назад у море, на волю. Вона задихалася, вона вмирала, вона не могла любити його не у великому морі. Вона плакала і мовчки дивилася на нього такими благальними, проникливими очима, що він не витримував. Повертав назад, брів через мілину до моря, поринаючи все глибше й глибше у воду, і там обережно випускав її із своїх обіймів.

Риба-Жінка пливла в море, а він залишався, приголомшений і самотній. Дивлячись їй услід, Орган прокидався ридаючи...

Де ти плаваєш, велика Рибо-Жінко? е море — журба моя, і води — сльози мої. А земля — голова моя самотня. Де ти плаваєш, велика Рибо-Жінко?..

Тяжко й нестерпно було йому згадувати про це, наче й справді тримав він Рибу-Жінку в руках і сам же відпустив її на волю. Чому так сталося? Хіба неможливо, щоб у сні збувалися будь-які бажання людини? Від кого це залежить? Хто стоїть і що стоїть за цим, у чому сенс? Як це розуміти? І до чого воно? Гублячись у здогадах, одмаху-вався Орган од таких думок, намагався забути, не думати про Рибу-Жінку.

Але, опинившись на промислі, сам не помічав, як починав думати про неї й про все, що було з цим пов'язане. В морі він ніби заново переживав усю історію незвичайного сновидіння і, міркуючи тверезо, дивувався, питав себе: чого він думає про це, хіба це дідівське діло — тужити за Ри-бою-Жінкою, якої й на світі нема? Картав себе й собі ж признавався: коли б не було її, сам би став уже собі тягарем — ось постарів уже, й сила не та, й очі не ті, і врода зів'яла, і зубів бракує. Все, чим славен був, усе минає, руйнується, і смерть не за горами, і лище груди не поступаються, бажання в грудях живуть, як і раніше, як замолоду, біда — не старіє душа. Тому-то й думи такі обступають, і сни такі сняться, бо тільки вві сні і в думках чоловік сам собі безсмертний і вільний. Мріями злітає він у небо й опускається в глибини морів. Тим і великий він, що до самої смертної години думає про все, що є в житті. Але смерть не зважає на це, їй і діла немає, що жила людина, якої величі в думках досягла і які сни вона бачила, якою вона була, наскільки й на що розуму в неї вистачало — все їй байдуже. Чому так? Навіщо так усе влаштовано в світі? Хай Риба-Жінка — сон, але хай би залишався цей сон навічно й там, в іншому світі...

Так само, як вірив він у Рибу-Жінку, вірив Орган і в те, що море зважає на нього. Тут йому і дихалось, і думалось

привільно. Тут він виливав душу свою. Заглиблений у свої думки, іноді він навіть запитував себе: "А чи не тут ми пропливали з нею?"

В такі хвилини заново натоптував люльку. Впивався тютюновим димом: "І де вона росте, трава така,— ніби й зла, а на душі легше стає... В Маньчжурії, купці кажуть. Звідти вони її привозять. Далеко вона, та Маньчжурія, ох, далеко, ніколи ніхто з наших людей там не бував... Невже тютюн росте там, як трава в лісі? От диво, чого тільки не буває на світі..."

Сонце вже переступило за полудень. Кілька разів за цей час воно то ховалося за хмари, що звідкись набігали з-за обрію, немов там таїлися гнізда негоди,— і тоді море миттю меркло, темніло з виду, похмуро, незатишно ставало навкруги. То знову виглядало, світило з-за хмар по-весняному щедро і ясно, і тоді море вигравало міріадами відблисків, що, купаючись у хвилях, миготіли, аж боліло в очах, і знову ставало веселіше на душі.

Кириск хоч і звик до моря, і навіть занудився трохи, але його все ще не залишало почуття подиву перед величчю і неозорістю морського простору. Скільки пливуть, а все кінця-краю не видно. На землі, хоч яка б вона була широка, він ніколи не дивувався б цьому, як на морі.

А дорослі ніскільки нічому не дивувалися. їм усе було звичне. Емраїн і Милгун гребли й далі так само рівно, без замашистості зачерпуючи веслами верх води. Вони працювали невтомно, не дозволили навіть Органові підмінити їх, щоб перепочити, сказали,— краще тоді, коли повертатимуться з вантажем назад, тоді допоможе, а зараз, мовляв, нехай собі правує. Старий Орган, кадикастий і довгов'язий, сидів на кормі зсутулившись, мов орлан, що підстерігає здобич. Більше мовчав, думав про щось своє.

А човен плив, усе так само трохи поринаючи в хвилі. І хвиля стояла все така ж — помірна в силі. Вітер навертав низовий, стійкий.

Так еони пливли...

— Аткичх! Аткичх! Онде острів! Малий Сосок! — радісно вигукнув нараз Кириск, смикнувши Органа за рукав.

— Де острів? — не повірив Орган, підносячи долоню до очей. І веслярі здивовано поглянули туди, куди показував хлопець.

— Не повинно бути,— пробурмотів старий, бо хлопець показував зовсім в інший бік, несподіваний для них усіх.

Хлопець не вигадав. Там, далеко, дуже далеко, справді нерухомо темніла в морі застигла нерівна смуга брудно-бурого відтінку, наче справді то був виступ тверді серед води. Орган довго придивлявся.

— Ні, то не острів,— упевнено сказав він нарешті.— Нам до Малого Соска ще пливти по прямій, на захід, туди, куди ми пливемо. А це зовсім збоку. І то не острів,— вів далі він.— Здається мені, то не острів.

— Такого острова в цих водах ніколи не було, ніколи ми не бачили такого острова,— сказав Милгун.— Малий Сосок буде ліворуч, а це не знаю, що таке.

— А чи не туман це або хмара яка? — промовив Емра-їн.— Чи хвиля так бурунить, тоді чому вона не рухається?

— Отож-то, що воно таке? Туман чи хмара, хто його знає. Далеко звідси. Але то не острів,— міркував Орган.— Але якщо то туман такий, то радості мало.

— Нічого, аби лише вітер не змінився,— налягаючи на весла, висловив свою думку Емраїн.— Стоїть воно на місці, не рухається. А нам у тій стороні робити нічого, хай собі що є, те є...

Кириск спершу розчарувався, бо те, що він помітив, як виявилося, було невідомо чим, але потім хутко забув про це.

• А мисливці не помилилися. Острівець Малий Сосок незабаром виткнувся з-за води з лівого боку. Тепер уже ніяких сумнівів не виникало. То був зовсім невеличкий, суціль з каменю, горбуватий виступ суші, що й справді скидався на сосок.

Побачивши острів, усі пожвавішали, особливо Кириск,— виходить, море не безконечне. І тоді почалося найцікавіше в плаванні.

— Ну от,— поплескав Орган хлопчака по башлику на голові. — Рябий Пес довів нас до острова, хоч сам зостався дома. Адже коли б він побіг за нами, то втонув би?

— Ще б пак! — підтвердив Кириск, вловлюючи жарт у словах.

— А Рябий Пес для того нам і потрібен, щоб залишався дім стерегти, а ми, пам'ятаючи його, доправились би, не збиваючись з дороги, до місця ловів. Як ти гадаєш, потрібен буде нам іще Рябий Пес чи ні?

— Ні, не потрібен,— знову ж цілком упевнено відповів Кириск.— Тепер ми самі бачимо, куди пливти.

— А ти подумав би, га? — з докором сказав йому Орган.— А то ти такий проворний, ти б подумав.

Кириск не зрозумів, нащо їм потрібен буде ще той Рябий Пес у морі біля далекого острова.

— А навіщо тут иаш Рябий Пес?

— Як навіщо? А"додому повертатися як будеш? Куди попливеш, у який бік? Ану лишень подумай. Догадався? Запам'ятай, з якого боку підпливемо, яким боком острів дивиться на Рябого Пса, тоді знатимеш, куди путь держати, коли повертатися.

Кириск мовчки погодився, але все ж таки самолюбство його було вражене, й, можливо, тому він спитав трохи запально:

— А якщо буде темно, га? Якщо вночі опинимося в морі й нічого не видно, га? Тоді як?! Га!? Тоді як узнати, де Рябий Песл'з якого боку? Га!?

— Ну що ж, і тоді можна довідатися,— спокійно відповів йому Орган.— На це є зірки на небі. Зірки не підведуть, завжди правдиво вкажуть. Аби лише сам знав, де яка зірка. Підростеш і сам навчишся ще. Ти сузір'я Качки Лувр знаєш?

— Знаю, здається,— невпевнено промовив Кириск, глянувши на батька. Емраїн зрозумів синову скруту:

— Знає трошечки, я йому колись показував. Та цього мало. Треба ще підучитися...

Так вони пливли, поволі наближаючись до острова. А коли можна вже було розрізнити окремі камені й скелі на березі, пішли обходом навколо острова, пильно придивляючись до прибережних місць, щоб виявити лігвище нерпи. Кириск вдивлявся дуже старанно, йому хотілося першому побачити табун. Але його попередили: якщо помітить звірів, не зчиняти зайвого галасу. Орган сказав, що нерпи лежать десь серед прибережного каміння біля води — вони виповзають на сушу погрітися на сонці. Треба примітити, де вони порозлягалися, а потім, зійшовши потайки на берег, підкрастися до них непомітно, щоб не сполохати. Але Кириск так нічого й не розгледів. Береги були пустельні й похмурі. Суцільне дике каміння, поруйноване часом, безформне, глибисте. Круг острова білопінним кипучим кільцем шумів прибій, повсякчас силкуючись перехлюпнутись через завали окрижанілого каміння. Ні, нічого не вгледів на острівці Кириск. Тільки камені на каменях і ніяких живих тварин.

Зате Милгун перший помітив. І доки Кириск крутив головою, намагаючись розгледіти, де саме затаїлися нерпи,

човен одплив подалі від того місця, щоб його не побачили з лігвища.

А старий Орган зрозумів, що Кириск нічого не розгледів. ' — Ну, ти бачив? — спитав він у нього.

— Ні, не побачив,— признався він.

— Підпливемо ще раз,— звелів Орган.— Учись розрізняти серед каміння. Бо інакше ти не зможеш стати мисливцем.

Веслярі скорилися, відвели човна на попереднє місце, хоч це було ризиковано. Досить бодай одній нерпі зчинити тривогу, і весь табун негайно кинеться в море. Але, на щастя, звірі не помічали мисливців. Вони лежали за кам'яним пасмом, серед неоковирного, безладно розкиданого каміння, майже біля самісінької води.

— Оно бачиш гострий камінь, як обламаний клик, і неподалік червонуватий такий обледенілий горбик — дивись між ними,— сказав Кирискові Милгун.

Кириск придивлявся. Милгун і Емраїн тим часом, загрібаючи веслами, намагалися стійко тримати човна на місці. І тоді Кириск побачив спини морських звірів — могутні хвостаті тулуби. Сіруваті, плямисті, лискучі спини були нерухомі. Здалека недосвідчене око їх не могло відрізнити від каміння.

І з цієї хвилини хлопця охопило хвилювання. Починається: ось вони, справжні морські звірі! Ось вони, великі лови!

Коли сходили на берег, він був збуджений, він був переповнений почуттям одваги й захвату. Одваги, бо він почував себе в цю хвилину сильним і значним. І почуттям захвату — він бачив, як вправно й злагоджено все робили мисливці: як вони підвели човна до берега, як Емраїн і старий Орган тримали на веслах човна біля прибою, а Милгун приловчився, стрибнув на край прибережної ріні, як він потім підтяг човна за кинутий кінець, перекинувши його через плече, і як, підхопивши вінчестери, вистрибнув на берег батько. За ним, не без допомоги старого Органа, зістрибнув і він сам, хоч і намочив при цьому ноги в прибережній хвилі й вислухав стиха мовлені батькові докори.

-У човні залишався Орган, щоб тримати його на хвилі біля берега, а вони втрьох — Емраїн, Милгун і Кириск — поспішили до лігвища. Ішли берегом, інстинктивно пригинаючись, швидкими перебіжками від укриття до укриття. Кириск не відставав і тільки чув, як шалено калатає серце в грудях і як паморочиться голова від нестримного почуття гордості й хвилювання.

Коли б тільки люди Риби-Жінки могли бачити зараз його, Кириска, який проворно йшов з дорослими мисливцями на морського звіра! Коли б зараз бачила його мати, як би вона пишалася ним, майбутнім дорослим мисливцем і годувальником роду! Коли б його бачила зараз Музлук, з якою він часто бавився, а тепер ніколи не буде бавитися, бо відтепер ім'я його — мисливець, коли б вона бачила, як він зараз далеко від рідного Рябого Пса пробирається незнайомим, берегом, що так неугавно бушує, йде серед диких скель і каміння до лігвища нерпи. І не біда, що вінчестери в руках у Милгуна й Емраїна: батько обіцяв дати йому рушницю, коли настане час стріляти.

Так вони йшли, підкрадаючись до лігвища, а потім поповзли по землі, й Кириск поповз. По твердому камінню й щербатій кризі повзти було важко, незручно, але Кириск розумів, що це конче треба.

Вони повзли, важко дихаючи, обливаючись потом, то затаювались, то виглядали, озираючись на всі боки. І завмерли, затихли, коли зупинилися, щоб приладнатися й стріляти.

На все життя запам'ятав Кириск цю годину, цей весняний день, цей холодний кам'янистий острівець серед безмежного моря і на ньому — це дике темно-руде каміння, вивернуте й розкидане скрізь якоюсь безумною силою, цю голу промерзлу землю, на якій він лежав ниць, ще не від-талу від криги, тверду й позбавлену життя, а поруч із собою батька й Милгуна, що

готувалися стріляти, а попереду, в логовинці над самим краєм моря, посеред скельних руїн, поросліх мохом, неоковирних, поточених вітрами й побитих штормами,— невеликий нерп'ячий табун, який поки що нічого не підозрював і спокійно лежав на своєму місці. А над ними, над лігвищем, над островом, над морем — трохи імлисте, застигле небо, яке, здалося йому тоді, напружено чекало першого пострілу.

"Аби тільки влучити!" — думав він, відсовуючи плече до приклада вінчестера, що передав йому батько.

В ту коротку довгоочікувану мить, коли, пишаючись собою, він уже бачив себе уславленим, одважним мисливцем, його вразило, що живі спини, живі боки цих неповоротких, гладких тварин, що позалазили в кам'янистий видолинок, чекаючи скупого сонячного тепла, такі беззахисні й уразливі. Але то була одна лише якась хвилинка. Згадав, що він мисливець і що люди чекають від нього здобичі, що без м'яса й жиру— нерпи життя голодне й бідне, і десь

До стор. 11

майнула ще думка, що треба першому вистрелити й показати себе. Він зміцнів духом, твердо цілячись, як радив батько, під лівий ласт, і трошки вище, і трошки праворуч — в самісіньке серце великого плямистого лахтака. А лахтак, ніби передчуваючи щось лихе, раптом нашорошився, хоч він не бачив мисливців і почути їх не міг — вітер дув з моря. Треба було ще трохи пересунутися вбік — звідти зручніше цілитися, щось заважало спереду, якась тінь,— треба було підсунутися дуже обережно, і тут камінь з-під ліктя Кириска різко зрушився й покотився вниз по схилу, зачіпаючи на шляху зустрічні камінці. Плямистий лахтак видав короткий звук, ніби гавкнув собака,— табун стрепенувся і, ревучи, швидко поповз, покотився до води. Але в ту ж мить, випереджаючи їх відхід до моря, прогримів

постріл, поранивши велику нерпу з самого краєчку табуна — то Милгун рятував становище. Кириск розгубився.

— Стріляй! — наказав йому Емраїн.

В плече дуже садонуло, постріл оглушив, і все потонуло в глухоті. Кирискові стало нестерпно соромно, що промазав і що з його вини полювання зривалося. Але батько совав йому патрон:

— Заряджай, стріляй скоріше!

Те, що здавалося не таким уже й трудним ділом — зарядити й вистрілити (скільки разів він це проробляв так просто, коли вчився стріляти), тепер не виходило. Затвор вінчестера не одразу скорився. Милгун тим часом зробив з коліна ще два постріли навздогін нерпам, що кинулися в воду. Одну поранив, і вона закрутилася на самому краю берега. Мисливці побігли туди. Табун уже зник у морі, а поранена тварина, що залишилася на березі, з усіх сил намагалася відповзти у воду. Коли люди підбігли до того місця, нерпі вдалося добратися до води, і вона, тягнучи за собою криваву хитливу пляму, попливла, працюючи лапами-ластами, поволі поринаючи в прозору глибінь моря. Виразно видно було її злякані витріщені очі й світло-бузкову смугу уздовж хребта, від потилиці до самого кінчика хвоста. Милгун опустив піднесений було вінчестер — добивати нерпу тепер не було сенсу.

— Облиш, все одно втоне,— промовив Емраїн.

А Кириск стояв, задихавшись, пригнічений, невдоволе-ний собою. Він же сподівався багато більшого. От тобі й великий мисливець!

І замовк хлопчина, всі сили зібрав, щоб не заплакати раптом від прикрості. Так було йому гірко.

2 292

33

— Нічого, тобі ще пощастить,— заспокоював його потім Милгун, коли вони заходилися потрошити вбиту нерпу.-т— Ось зараз попливемо на Середній Сосок, там звіроти більше водиться.

— Та я просто поспішив,— почав був Кириск, але батько перебив його:

— Не виправдовуйся. З першого пострілу ніхто не стає мисливцем. Будь здоров, стріляти вмієш, здобич від тебе нікуди не втече.

Кириск промовчав, але в душі вдячний був, що дорослі не дорікали йому. І тепер він дав собі слово — не хапатися на полюванні і не думати ні про що інше, стріляти напевне, коли очі й дихання, як учив батько, "переселяться в приціл". Отоді посилати кулю!

Нерпа, як виявилось, була велика, важка, ще зовсім тепла, немов жива. Милгун задоволено потирав руки, оббі-ловуючи тушу з черева: "Жиру ось, бачиш, на чотири пальці. Добряча!" Вже забувши про свою прикрість, Кириск захоплено допомагав йому. А Емраїн тим часом пішов до старого Органа, щоб ближче причалити човна.

Незабаром він повернувся, заклопотано квапливий.

— Не гайте часу, давайте скоріше! — І, подивившись на небо, додав, ні до кого не звертаючись: — Не подобається мені погода...

Нашвидку випотрошивши тушу, залишивши з нутрощів лише печінку й серце, мисливці потягли нерпу на зв'язаних дрючках до човна. Кириск ішов слідком, ніс рушниці, обидва вінчестери.

На березі, біля човна, їх чекав Орган. Старий був радий.

— Нехай'Курнг 1 почує, які ми задоволені! Для початку й це непогано! — примовляв він, готуючи свій мисливський ніж для трапези. Мало відбутися найголовніше після полювання — поїдання на місці сирої печінки. Орган присів коло розробленої туші, порізав печінку на частки. Трохи присоливши, мисливці ковтали ніжні шматки печінки, прицмокуючи від задоволення. Печінка була дуже смачна — ніжна, тепла, поживна. В роті вона танула, обволікаючи язик жирним соком. Збулася Кирискова мрія — як справжній мужчина, їв сиру печінку на полюванні!

— Ковтай, ковтай більше! — радив Орган хлопчині.— Ніч буде холодна, замерзнеш. А печінка найкраще гріє. І од усіх недуг це найперші ліки.

Курнг — вище божество.

Еге ж, то було здорово. Наїлися досхочу і зразу пити захотілося. Але вода була в барилі, в човні.

— Розробляти тушу зараз не варто,— сказав Емраїн, коли всі наїлися, і знову занепокоєно подивився на небо.

— Встигнемо,— погодився Орган.— Чай зігріємо на ніч, коли розташуємося на Середньому Соску,— додав він.— А поки що потерпимо. Будемо вантажитись..

Перед тим як відпливти, мисливці не забули погодувати землю. Дрібно нарізане серце нерпи розкидали з примовлянням для хазяїна острова, щоб той сприяв їхньому успіхові і наступного разу. По тому вони знову вийшли в море.

Малий Сосок залишався позаду. Самотній сиротливий острівець серед похмурої води викликав почуття жалю й неприкаяності. Прямували до Середнього. День уже хилився до вечора. Гребці налягали на весла, поспішали завидна дістатися Середнього Соска, де мали намір зачалити човна в' укриття й заночувати. Малий Сосок незабаром зник з очей, мовби опустився в море, а Середній ще не показувався. Знову кругом обступала вода.

Поки вони полювали на нерпу, море помітно змінилося. Хвиля стала тугіша. Твердіша. Маса води поки що котилася в тому самому напрямі, а вітер уже встиг перемінитися. Човна трясло й хитало тепер набагато сильніше. Проте мисливців більше непокоїло небо. Що воно віщувало? Щось незрозуміле й несподіване о цій порі року! Не знати звідки летіла каламуть у повітрі, вкривала небо білуватою пливкою завісою, як маревом, що гнав його верховий вітер від далеких лісових пожеж, які бушували десь у чорних нетрищах. І хоч та імла всього лише затягувала небо й нічого нікому не заважала, мисливці хмурились.

— Звідки її пре? — бурмотів Орган, невдоволено озираючись навкруги.

Тепер вони пливли в напруженні, чекаючи з кожним помахом весла, що ось-ось виткнеться попереду земля — Середній Сосок, найзручніший і найнадійніший із Трьох Сосків.

Тим часом небо прояснилося, і навіть сонце знову виглянуло з краю моря, а може, з самого краю світу — так далеко й неправдоподібно це було. На сонце можна було дивитися просто, не одвертаючись. Чітко окреслене й налите багровістю, сонце вже згасало, тьмяно червоніючи, в тій далекій багрово-імлистій стороні. Трохи відкрилося небо, і знову світло та спокій запанували в світі. І цього було досить — зразу спало напруження. Люди в морі вже тішилися притулком і відпочинком на острові.

— Потерпи ще трохи, і Середній Сосок з'явиться попереду,— сказав Орган Кирискові, що сидів поруч, і підбадьорливо поплескав його по спині.

Хлопчині давно хотілося пити, але він поки що стримувався, з дитячою наївністю своєю неухильно дотримуючись батькової заборони. Той ще напередодні сказав йому, що в плаванні питної води завжди обмаль, не можна пити так, аби пити, як дома. Навіть на островах, на всіх трьох, ані краплини прісної води. А в човен зайвий вантаж брати теж не можна. Пий тільки тоді, коли всі п'ють.

У той світлий проміжок, коли раптом у прояснілій далині визирнуло сонце, хлопчик відчув доброту старого Органа.

— Аткичх! Пити хочеться дуже! — сказав він, мужньо усміхаючись і поглядаючи на батька.

— О-он що! — тямущо усміхнувся Орган.— Після такої печінки то й не диво! Звичайно! Та ми ж усі хочемо пити, га?

Ємраїн і Мнлгун згодливо закивали у відповідь із своїх місць. І це обрадувало Кириска — отже, всі пити хочуть, не тільки він.

.— Ну, що ж, коли так, потішимо себе водичкою, а тоді й закуримо! — З цими словами старий Орган заклинив стернове весло, підняв з дна човна барило з водою, поставив його зручніше й заходився націджувати через жолобок у луджений ізсередини міцний ківш. Вода була холодна, світла — із джерела набирали, якраз на протилежному від моря схилі Рябого Пса. Там вони найбільше люблять брати воду, вона завжди чиста, смачна. Влітку травами наполосканими пахне і сирою землею.

Ківшик підставив під цівку Кириск. Дуже хотілося по-скоріше напитися. І коли ківшик наповнився наполовину, старий Орган заткнув дірочку чопиком.

— Ну, пий! — сказав він Кирискові.— А тоді напоїш і всіх. Не розхлюпуй,— попередив він.

Кириск пив спершу пожадливо, а потім повільніше і тоді відчув, що вода вже трохи тхне набухлим деревом.

— Напився? — спитав Орган.

— Напився.

— По очах бачу — не зовсім. Ну, хай так і буде. Ще дам трошки. Печінка — штука сильна. Коли б на землі були, випивай хоч повне відро,— говорив старий, цідячи Кирискові на дно ківшика.

І тоді він напився досить і збагнув справедливість слів, які чув від дорослих у таких випадках: ох, мовляв, на душі одлягло!

Потім по три чверті ковша налили веслярам. Кириск сам подавав кожному з них ківш з водою. Напившись досхочу, він нічого не мав проти, щоб батько й Милгун також пили стільки, скільки захочуть. Старійшина Орган, проте, вважав за потрібне пояснити йому, чому він налив їм по три чверті ковша:

— Ти ще малий тілом, а вони он які! І робота в них важка. Коли веслуєш, пити дуже хочеться.

Ці двоє й справді зразу повипивали свої ковші, і ще довелося їм налити. Цього разу старійшина Орган вважав за потрібне покартати веслярів:

— Ви, братки, не дуже-то. Не на березі ріки сидите! Емраїн і Милгун на це тільки широко посміхнулися.

Розуміємо, мовляв, але нічого не можемо вдіяти — пити хочеться.

Та й сам Орган, випивши свою порцію води, похитав, усміхаючись, головою:

— Еге-е ж, непогано було б коло річки посидіти. От яка сила — печінка сира...

Потім він натоптав люльку, закурив, задимів, тішачись, не підозрюючи, що вже ніколи більше не звідає такої радості...

Перший побачив біду Кириск...

Перед цим була чудова хвилина спокою, коли всі, вгамувавши спрагу, відчули себе задоволеними, щасливими.

Першу нерпу вполювали, незабаром мав бути відпочинок на острові, а зранку знову великі лови морського звіра. І зразу після полювання — повернення додому не гаючись. Усе було гаразд.

Човен усе так само плив, звично трохи поринаючи у хвилях. Старий Орган правував На кормі, посмоктуючи люльку, і, можливо, думав про свою Рибу-Жінку. Емраїн і Милгун знали своє — гребли, махали веслами, здавалося, без зусиль, легко, точно, гарно. Кириск мимохіть замилувався мисливцями. Якась хлопчача інтуїція спонукала його в ту хвилину розглядати кожного з них окремо, думаючи про кожного з них. Він любив їх несвідомо, пишався тим, що перебуває в цей час разом з ними в плаванні. '

Кириск не міг уявити собі цих людей іншими. Старий Орган, напевне, завжди, у всі часи був дідом Органом, з отаким великим борлаком, довгов'язий, з вузлуватими; мов коріння, довгими руками і завжди засльозеними, всетяму-щими очима. А'хіба могло бути інакше? Хіба могло бути життя без старійшини, без цього всіма шанованого чоловіка?

Мати каже, що він, Кириск, дуже схожий на батька і що, коли він виросте, буде викапаний Емраїн. І очі, каже, такі самісінькі, карі, мов жолуді, і зуби міцні й такі самі — два передні трохи випирають уперед. І борода, каже вона, буде в нього, як у батька, чорна, жорстка й густа. Недарма ж батька звуть Бородатим Емраїном. А коли Кириск був ще менший, коли він ще купався голенький у струмку, мати штовхала свою сестру під бік: дивись, дивись, ну такий же, як сам. І, потішаючись над чимсь, вони аж падали та сміялися, пустотливо перешіптувались, і мати казала, що коли Кирискові, як він виросте, трапиться дружина така ж, як вона сама, то не буде скривджена — їй буде добре, це вона знає. Дивно,

думалося йому, кому і як це буде добре? І чому дружині його має стати добре, якщо він буде схожий на батька?

От він сидить спереду, підгрібає веслом. Чорнобородий, білозубий. А сам здоровенний, плечистий, упевнений у собі, завжди рівний своєю вдачею. Не пам'ятав Кириск, щоб батько голосно накричав на нього або пожалів, оберігав, як інші. А очі й справді мов стиглі жолуді — чисті, налиті блиском.

Зл ним, у другій парі весел, сидить його двоюрідний брат Милгун, молодший за батька років на два. Дарма що брат — бороди у нього майже нема. А та, що є, стирчить, як у моржа вуса. І сам він схожий на моржа. Цей і поговорити, й посперечатися любить, коли щось не так. Кривди нікому не подарує"— побився одного разу з якимсь заїжджим купцем. Довелося всім родом вибачатися та задобрювати купця. А Милгун — нізащо: хоч і короткий на зріст і круглий, як пень,— рветься: я, мовляв, покажу йому, де правда. Напився п'яний. До цього діла він охочий. Кілька чоловік, і Емраїн в тому числі, хотіли його скрутити, так набралися лиха. Дужий, виявилося, наче ведмідь. Він Кирискові аки 1 Милгун. З батьком вони в дружбі, завжди в парі ходять на полювання, бо вони ніколи не підведуть один одного і обидва однаково надійні мисливці. У Милгу-на син ще зовсім маленький — тільки-тільки бігати почав, і дві дівчинки старші. Кириск нікому їх скривдити не дає;

А к м — частка, що вживається у взаєминах із старшим родичем.

хай спробує хтось зачепити. А мати Кирискова тих дівчаток Милгунових любить, як своїх рідних, часто вони прибігають побавитися з Псулк.

Але найкраща серед усіх дівчаток Музлук! Шкода, кажуть, коли вона виросте, її оддадуть на сторону — заміж сусіднім людям. От би взяти та й не віддати...

Там, на узбережжі, мало коли думав Кириск про такі речі, а тепер, на відстані, все звичайне набуло для нього раніше невідомого зворушливого сенсу.

Йому нараз дужу-дуже захотілося додому, туди, де за сопкою Рябого Пса, в долині річки, на узліссі, розташувалося старовинне стійбище прибережних нівхів — людей Риби-Жінки. Так йому закортіло в ту хвилину до матері, що аж серце занило. Але далеко вони були від рідного узбережжя, від рідного Рябого Пса, що вічно біжить у своїх справах краєм вічного моря. Кириск мимохіть обернувся навіть, немов бажаючи упевнитися у тому, і, роззираючись на всі боки, побачив зовсім несподіване.

По морю, закриваючи майже пів-обрію, двома широкими язиками, що змикалися, насувалася на них сіра стіна густого туману. Туман підступав зримо, могутньо клубочачись по чорній поверхні води, неухильно заповнюючи собою весь навколишній простір. Він наближався, мов жива істота, мов страховисько, що мало намір неодмінно захопити, проковтнути їх разом з човном, разом з усім зримим і незримим світом. Туман облягав їх саме з того боку, де раніше, подумавши, що то острів, Кириск бачив щось невиразне, якусь застиглу серед моря сіру масу. Тепер уся та маса, набухаючи й розростаючись на ачах, безшумно й безупинно котилася, гнана вітром, до них.

— Дивіться! Дивіться! — злякано закричав Кириск. Усі оторопіли. Човен, залишившись на мить некерова-

ним, затанцював на хвилях.. І в ту ж мить почувся грізний шум великої хвилі, що вибігала з-під густої завіси туману. Хвиля

йшла накатом, з усе наростаючим гуркотом збунтованої води, надуваючись, виростаючи й руйнуючись одночасно.

— Повертай! — одчайдушно закричав Орган.— Повертай носом!

Ледве веслярі встигли повернути човна проти хвилі, як перший удар шторму мало не перекинув органівський каяк. Хвиля промчалася, викликаючи збурення моря, і тоді вже підступив туман. Коли залишалося до наповзаючого краю — туману зовсім близько, стало виразно видно, з яким похмурим торжеством, з якою зловісною невблаганністю й невідхильністю сунулася, клубочачись, ця жива пітьма.

— Запам'ятовуйте вітер! Запам'ятовуйте вітер! — устиг прокричати Орган. І одразу все потонуло в безпросвітній імлі. Туман упав, як обвал, хоронячиїх у безодні безмірного мороку. Зразу ж, за одну мить, вони потрапили з одного світу в інший. Все щезло. З цієї хвилини не стало ні неба, ні моря, ні човна. Вони не розрізняли навіть облич одне одного. І з цієї хвилини вони вже не знали спокою — море бушувало. Човна кидало то вгору, то вниз, то разом вино-сячи на гребінь валу, жбурляючи разом у розпанахану прірву поміж хвилями. Від бризок і сплесків одяг намок, ставав усе важчим. Але найбільше лихо було в тому, що люди в суцільному тумані нічого не розрізняли навколо, нічогісінько не бачили і не могли второпати, що діється в морі, що слід робити. Залишалося єдине — боротися наугад, наосліп, аби лише утримати якимсь чином човна на плаву, не дати йому перекинутися. Тепер уже не могло бути й мови, щоб направляти човна до якоїсь мети. Хвилі несли його силою своєї непогамованої примхи невідомо куди, і невідомо, скільки це могло тривати.

Кириск і раніше чув про випадки, коли мисливці в морі потрапляли в негоду, бувало, зникали назавжди, тоді пойняті

жалобою жінки й діти багато днів палили вогнища на схилах Рябого Пса, в безнадії сподіваючись: а може! Але й тоді навіть приблизно не міг уявити він, як це страшно й дико — гинути у відкритому морі. І тим більше не відав він, що безневинні тумани, ці безмовні пришельці зимової пори, появу яких він так любив, бо з ними весь світ, зачарований молочною тишею, вкривався рівним білим маревом, і земні речі ніби зависали, примарно завмираючи в повітрі, і душа переповнювалась нез'ясовним жахом і млостю в чеканні якогось казкового видіння,— не гадав він, що ці тумани можуть обернутися на такого грізного всюдисущого ворога. Скручуючись, сунучись поповзом, розпливаючись і знову стискуючись, темні клуби туману, пливучи над морем, що розігралося, нагадували змиїв...

Учепившись у сидіння, Кириск від страху судорожно притискувався до ноги старого Органа.

— Ти держись за мене! Міцно держись! — прокричав йому на вухо Орган, і більше він уже не міг щось сказати або зробити для хлопчика.

І ніхто з них не міг полегшити його долю, бо всі вони були рівні перед лютістю стихії. Хоч би навіть Кириск закричав, заплакав і почав би кликати батька, то й тоді Емраїн не рушив би з місця, бо човен тільки тим і тримався на плаву, що він і Милгун одчайдушно балансували веслами, наперед угадуючи розриви й вибухи хвиль.

Хвилі ж безупинно несли човна в пітьму непроглядного туману. Орган ще намагався якось правити стерном, щоб зберігати рівновагу, але що далі, то більше розбурхувався шторм.

Можливо, було вже опівночі. Важко визначити в туман час. Про те, що настала ніч, вони могли тільки здогадуватися з того, як погустішала кромішня пітьма. І в тій пітьмі вже довго точилася безперервна, виснажлива, нерівна боротьба з майже безнадійним кінцем її. І все ж таки нівхи поки що трималися, все ж таки не залишала їх одчайдушна надія, що, можливо, шторм так само раптово вгамується, як і почався, що туман розвіється, тоді вони могли б подумати, що їм робити далі. І в якусь мить надія ця почала майже збуватися. їм здалося, що шторм ніби вщухає, хитавиця почала згасати, заспокоювалися сплески й бризки. Але пітьма оточувала така ж сама — густа, аспідно-чорна. Перший, пересилюючи шум моря, подав голос Орган:

— Це я! Кириск зі-мною! Ви чуєте мене?

— Чуємо! Ми на місцях! — прохрипів Емраїн.

— Хто запам'ятав вітер? — прокричав Орган.

— А яка з того користь? — із злістю вигукнув Милгун. Старий змовк. Справді, напрям вітру тепер був ні до

чого. Куди занесло їх, де вони, далеко чи близько від островів, що могли послужити їм орієнтиром, угадати було важко. А можливо, їх занесе так далеко, що вони ніколи не знайдуть свої Соски. І він змовк, пригнічений мороком і хитавицею. Великий Орган змовк у тяжкому роздумі. Єдине, в чому все ж поталанило, це.те, що, минувши острови, вони, отже, не розбилися об прибережні скелі. Але без островів і без зірок серед ночі й туману не було ніякої можливості зорієнтуватись. Орган був безсилий щось сказати. І все-таки через деякий час він прокричав:

— Вітер був Тлангі-ла 1, коли ми повернули носом! Йому ніхто нічого не відповів. Веслярам було не до того.

І знову Орган змовк. Кириск тремтів усім тілом, приткнувшись біля його ніг. Тоді Орган попередив веслярів:

1 Тлангі-ла — південно-східний морський вітер, сильний і холодний.'

— Ми з Кириском будемо вичерпувати воду, а ви тримайтеся!

Він нагнувся до Кириска, обмацав його в темряві й, упевнившись, що той неушкоджений, сказав хлопцеві:

— Кириск, ти не бійся. Давай вичерпувати воду. А то нам буде погано. Черпак у нас один, ось він, я його знайшов, а ти на ось ковша, візьми, усе ж таки краще... Ти держиш? Візьми ківш, кажу...

— Так, аткичх, я взяв. А довго так буде? Мені страшно.

— Мені теж страшно,— промовив старійшина Орган.— Але ми чоловіки, і нам таке судилося.

— А ми не втонемо, аткичх?

— Не втонемо. А якщо втонемо,' то так повинно бути. А тепер давай держись за мене однією рукою, а другою вичерпуй, вихлюпуй воду.

Добре, що Орган вчасно схопився й, користуючись невеликою передишкою, вони могли відлити воду, що

набралася в човен. І саме тоді, коли вони, працюючи навпомацки, вичерпували воду, Орган звернув увагу Кириска на невелике барило, з якого вони вдень пили воду.

— Кириск,— сказав він йому, беручи його за руку.— Ось барило наше з водою. Намацав? Запам'ятай, що б там не трапилося, бережи барило. Держись за нього, вчепись, але не розлучайся. Коли що, то краще нам загинути, аніж лишитися без нього. Ти зрозумів мене? Ні на кого не надійся... Чуєш?

Добре, що він сказав йому про це, добре, що вчасно попередив хлопця. Дуже скоро йому це знадобилося.

Трохи ослабнувши, шторм знову заходився розгойдуватися. Цього разу ще з більшою силою й лютістю, ніби користуючись прикриттям ночі та безпорадністю людей, котрі нічого не бачили в пітьмі й у тумані. Цього разу хвилі обрушувалися з новим нападом лютості, ніби й справді помщаючись за дане коротке послаблення. Й закрутився, завертівся поміж незримими хвилями органівський каяк, якого вони нещадно жбурляли у всі боки. Сплески заливали човна. Човен осідав, зачерпуючи воду. Хоч як метався Орган з черпаком, повзаючи на колінах, він не міг встигнути вичерпати воду, що весь час прибувала. І тоді закричали веслярі:

— Викидай усе! То-онемо! Викидай!

Кириск голосно заплакав від страху, проте його ніхто не чув і нікому не було діла до нього. Хлопчина забився в куток біля корми, міцно тримаючи барильце. Він навалився на нього боком, судорожно скрутившись, здригаючись від плачу. Він пам'ятав, що це найголовніше з усього, що він повинен був виконувати, що б там не трапилося. Він розумів, вони тонуть,

але й тоді він робив те, що йому звелів старійшина Орган,— беріг барило з водою.

Напівзатонулого човна треба було негайно рятувати. Милгун і далі скажено працював веслами, намагаючись з усіх сил робити так, щоб човен не перекинувся, а Орган і Емраїн викидали за борт усе, що було в човні. Іншого виходу не було. В море полетіли обидва вінчестери, гарпун, мотки вірьовок і всі інші речі, навіть бляшаний чайник Органів. Найтрудніше їм було з тушею нерпи. Намокла, ослизла, обважніла туша не піддавалася. її треба було підняти з дна човна і вивалити за борт. Те, заради чого вони йшли в плавання на безлюдні острови,— здобич,— треба було викинути геть. Вони хрипко гарчали, викрикували лайки й прокляття і насилу підтягали в тісняві тушу до краю борту й нарешті скинули її в море. Навіть у цьому сум'ятті й дикій борні з морем було відчутно, як полегшено хитнувся човен, звільнившись од важкої нерпи. І, можливо, саме це й урятувало...

Орган отямився перший. У білій, позбавленій життя пустелі він не одразу міг збагнути, де він і що означає ця каламутна, непроглядна нерухомість навколо. То був Туман.

То був великий Туман, що безмовно, неподільно й непорушно панував о тій порі над усім простором океану. Великий Туман переживав своє велике оціпеніння...

Коли очі трохи призвичаїлися, старий Орган розрізнив у млі контури човна, потім людей. Емраїн і Милгун валялися на своїх місцях біля весел. Смертельно вимучені, виснажені нічним шквалом, вони лежали в незбагненних позах, ніби були вбиті наповал, і тільки сипле, переривчасте хропіння свідчило про те, що вони живі. Кириск лежав, скоцюрбившись біля його ніг, припавши до барила. Він змерз уві сні від вологості й холоду. Орган пожалів, його, але нічим не міг допомогти.

Приголомшений пережитою ніччю, він сидів на кормів опустивши сиву голову. Все тіло в старого боліло й нило. Його довгі вузлуваті руки безсило звисали. Багато всякого лиха й випробувань довелося пережити Органові на своєму віку, але такого жорстокого випадку не знав навіть він. Старий не уявляв собі, де вони зараз, куди їх загнав шторм, на якій відстані від землі, в морі вони чи в самому океані. Він не уявляв собі навіть, який зараз час. В суцільному густому навислому тумані не можна було відрізнити дня від ночі. Але, дуже ймовірно, коли зважити на те, що шторми звичайно затихають перед ранком, стояв день. Можливо, друга половина дня.

Як би там не було, навіть радіючи, що дивом усі залишилися живі, Органові було чого опустити голову. Позбувшись усього, що було з ними в плаванні, навіть рушниць, які вони виміняли в заїжджих купців за сотні соболів, вони залишилися тепер у човні з двома парами весел і початим барилом прісної води. Що їх чекає попереду?

Звичайно, коли веслярі прочумаються, вони разом обдумають, що їм робити далі. Але хто скаже, в який бік пливти? Це передусім. По-друге, якщо дочекатися ночі і якщо не захмариться небо, то можна буде спробувати визначитися по зірках. Але скільки часу їм доведеться пливти? Скільки їм треба буде сили? Чи стане сили, чи витримають?

А туман, що за туман? Так густо й нерухомо лежить він над морем. Неначе став тут навіки. Невже скрізь так, невже весь світ поринув у такий туман?..

Хотілося курити й пити. Про куриво, однак, нічого було й думати,— весь тютюн, що лишився в нього, вимок. І люлька десь зникла. А вода? А харч? Орган боявся думати про це. Поки що можна було ще терпіти, і поки що можна було ще не думати...

На морі стояв мертвий штиль, повний спокій. Човен лише злегка похитувався на місці. Нікуди його не тягло, й нікуди він не рухався. Весла, кинуті у воду, безвольно лежали на тихій поверхні. Можна було зрозуміти Ємраїна й Милгуна — вони дійшли такої межі перевтоми, що не могли підняти весла на борти: обох звалив мертвий сон.

При цілковитому безвітрі все завмерло у млі й нерухомості. Море стояло, туман стояв, човен стояв, поспішати не було куди... пливти не було куди...

Сумнр прикурнувши, старий непомітно заснув і прокинувся, коли його розбудив Кириск.

— Аткичх, аткичх! — торсав .його хлопець.— Ми хочемо пити.

Орган стрепенувся й зрозумів, що три одноплемінники ждуть від нього дій, бо він старійшина, і зрозумів, що починається найстрашніше — розподіл води...

Туман стояв так само густо й нерухомо. На морі залягла цілковита тиша.

Того дня вони весь час неквапливо пливли в тумані. Без мети й невідомо куди.

Після того як люди оговталися й усвідомили своє становище, стояти на місці було вже неможливо.

І вони пливли. Може, наближаючись до землі, а може, навпаки, віддаляючись від неї.

Але все-таки в цьому була якась ілюзія руху.

Вся надія була на те, що туман розвіється і тоді стане ясно, що й до чого.

Принаймні вночі можна буде побачити зірки, коли розвіється туман. Найперше.треба було вхопитися за зірки...

І ще була надія, що наткнуться на якийсь острів. Тоді буде легше зорієнтуватися.

Так вони й пливли поки що в нікуди — весь час у туман.

Але й при цьому Орган звелів дати хоч такий-сякий лад у човні. Вичерпали геть-чисто воду до дна, щоб під ногами не хлюпотіло. Кириска він посадив поруч себе на кормі, щоб тепліше було хлопчині під боком і щоб він обсихав скоріше. Води видав усім порівну. На перший раз усім по неповному на одну чверть ковшу. Після штормової ночі конче треба було напитися хоч би раз досхочу. Але Орган попередив, що відтепер питимуть лише тоді, коли він вважатиме за потрібне, і лише стільки, скільки він наллє. І при цьому для більшої переконливості побовтав водою в барилі — воно вже було наполовину порожнє.

Була й несподівана радість: коли надумали розливати воду, за барилом, у самому кутку корми, під лавкою знайшли з нерп'ячої шкіри торбу з в'яленою юколою. Велику торбу з харчами викинули за борт разом з іншими речами, а цей мішечок, що наготувала в дорогу дружина Милгуна. ненароком залишився на місці, бо лежав під лавкою, за ба рилом, який Кирискові доручили берегти будь-якою ціною. Правда, в тій торбі було повно морської води і юколу не можна було взяти в рот: так вона просякла сіллю, а й без того ж солона. І все ж таки то була їжа. І коли б мали вдосталь прісної води, то й така юкола цілком згодилася б.

Але поки що юколу ніхто не їв, боячися спраги...

Всі чекали одного: коли щезне туман...

У цілковитому безгомінні й нерухомості туману лише сумно скрипіли весла в кочетах. Скрипіння те серед великої тиші схоже було на стомлені благання й стогін людини, що заблукала: де я, де я? Куди мені, куди мені податися тепер?

Всі чекали одного: коли щезне туман...

Але він не щез і не мав наміру щезати. Туман не ворушився. Здавалося, що якесь неймовірне страховисько, якась інша неземна сутність, що дихала проймаючою вологістю, поглинула весь білий світ — і Землю, і Небо, і Море...

Знову настала ніч у череві туману. Про це можна було судити з того, що все навколо налилося чорнотою. І ніяких зірок, ніякого неба вгорі.

Пливти кудись, аби тільки кудись пливти, вже не мало ніякого сенсу.

Чекали, сподівалися, надіялися,— чи не покажуться зорі на небі. Чекали з години на годину. Чекали появи вітру, який Іірогнав би цей ненависний, тричі проклятий туман. Не спали. Молитвою просили духа неба, щоб розкрив він зоряний небосхил, викликали молитвою володаря вітрів, щоб прокинувся він за морем — гривастий і кудлатий звір.

Але все даремно. Ніхто не чув їхніх благань, і туман не розвіювався.

Кириск також чекав появи зірок. Ті зорі, що завжди, як іграшки, виблискували в небі, тепер були йому найпотріб-ніші. Все те, що довелося пережити з минулого вечора, приголомшило, налякало хлопчину. Адже легко було дитячій душі зневіритися, надломитися, сокрушитись назавжди. Але те, що троє дорослих, перебуваючи в одному човні з ним, у час, коли їм усім загрожувала смертельна небезпека, коли, здавалося, вже настав кінець їхньому плаванню, вистояли, перебороли оскаженілу стихію, вселяло в нього надію, що й цього разу шлях до порятунку буде знайдено. Він дуже вірив, що коли тільки з'являться зорі в небі, прийде край їхнім стражданням.

Тільки б швидше це сталося, скоріше б вернутися назад, до землі, туди, до Рябого Пса, скоріше, скоріше, скоріше, бо дуже хочеться пити і їсти, нестерпно хочеться пити і їсти, й що далі, то гостріше хочеться пити і їсти, страшенно хочеться додому, до матері, до рідних, до домівок, до димів, до струмків і трав...

Цілу ніч потерпілі томилися в чеканні, але нічого не змінилося — туман не рушив з місця, зорі не висипали на небі, море й далі залишалося в імлі.

І цілу ніч хотілося пити, було сиро й холодно, але передусім дуже хотілося пити. Кириск міг гадати, що тільки він так тяжко хотів води, але й інших так само мучила непогамовна спрага. Та йому хотілося пити найдужче. І це його терзало, що йому хотілося пити дужче за всіх.

А старійшина Орган не дав води, коли Кириск все ж попросив трохи.

— Ні,— твердо сказав він,— зараз не дам. Терпи.

Коли б знав він, старий Орган, як хотілося пити після юколи, що вони втрьох, з батьком і Милгуном, все ж таки не витерпіли до кінця дня — почали гризти, зголоднівши. І хоч запили юколу водою, та цього було зовсім мало, а через деякий час пити захотілося ще дужче. А старий Орган не приторкнувся до юколи, перетерпів, але й води не пив, зберіг, не дозволив собі й ковтнути. Того дня двічі пили воду — вранці й увечері, за винятком Органа. Увечері зовсім небагато, всього лише на дні ковша. А води в барилі залишалося все менше й менше.

Коли хотілося пити, пити й пити, чекання перемін ставало нестерпним катуванням.

Так тривало всю ніч... І всю ніч лежав непорушно застиглий туман. І море не ворухнулося...

І на ранок ніяких змін. Лише трошки світліше стало в сіро-бурих надрах туману, ледь просторіше. Тепер можна було розрізнити обличчя й очі. І на кілька сажнів навколо човна тьмяно сріблилась важка, нерухома, мов ртуть, мертва хвиля. Такої стоячої води Кириск ніколи не бачив. І ніякого вітерцю, і ніяких змін. — Але того ранку хлопця дуже вразило, що так різко змінилися обличчя дорослих. Осунулися страшенно, позаростали твердою щетиною, очі померкли, попровалювалися темними колами, ніби схопила їх смертельна хвороба. Навіть батько, на що вже дужий і впевнений, і той неймовірно змінився. Тільки й лишилося — борода. Губи покусані до чорноти. І на Кириска дивиться з жалістю, хоч і мовчить, нічого не каже. Особливо осунувся старий Орган. Згорбився, ще біліший став, і кадикаста шия його витяглася і подовшала, а очі сльозилися ще більше, ніж досі. І тільки в погляді зосталося те, чим був Орган. Мудрий, суворий погляд старійшини так само таїв у собі щось значне, відоме й приступне тільки йому.

День почався з найважчого — з того, що розподілили між собою по кілька ковтків води. Орган сам наливав. Затиснувши барило під пахвою, він тоненькою цівкою цідив вологу на дно ковша, і руки його при цьому дуже тремтіли. Першому він подав Кирискові. Кириск ледве дочекався цього. Зацокотів зубами об вінця ковша і, проковтуючи воду, відчув лише на мить, як звогчився, опав жар усередині й як зашуміло від хвилювання в голові. Та доки він повертав ківш, жар знову відновився і палив, як і раніше, і навіть більше, ніби там, усередині, роздратували звіра. Потім пив Милгун. Потім Емраїн. Страшно було дивитися, як вони пили. Хапали ківш тремтячими руками і повертали не дивлячись в обличчя Органові. Нібито він був винен, що так мало їм припало питва. А сам Орган, коли дійшла черга, не налив собі й краплини. Мовчки заткнув чопика. Це здалося Кирискові неймовірним. Коли б барило було в його руках, він ладен був би налити собі повен ківш, потім ще й ще і пити, поки не впав би. А потім хай буде, що буде. Аби лише раз напитися досхочу. А старий Орган відмовив собі навіть у тому, що належало йому.. Відмовився од води на денці.

— Нащо так, аткичх. Наливай, як усім! — не витерпів нарешті Емраїн, хриплячи, пересилюючи себе,— І вчора не пив. Загибати, то вже разом загибати!

— Я перебуду!— спокійно відповів Орган.

— Ні, це неправильно!— підвищив голос Емраїн і додав роздратовано:— Тоді і я не питиму!

— Тут і пити нема чого. Про що мова! — Орган усміхнувся, мовляв, які ви нерозумні, поволі похитав головою, знову виймаючи чопа з барила й, націдивши води на денце, сказав:— Нехай Кириск вип'є за мене.

Хлопець розгубився, і всі замовкли. А Орган простягав йому ківш:

— На, Кириску, пий. Не думай ні про що. Кириск мовчав.

— Пий,— сказав йому Милгун.

— Пий,— сказав йому Емраїн.

— Пий,— сказав 'старий Орган.

Кириск вагався. Мручи од спраги, хотів одним духом випити ці кілька ковтків води, але не посмів.

— Ні,— сказав він, переборюючи бажання, що вогнем палило його всередині — ні, аткичх, сам пий,— і відчув, як запаморочилась голова.

Органова рука здригнулася від цих слів, він важко зітхнув. Погляд його пом'якшав, вдячно голублячи хлопця.

— Я ж на віку своєму, знаєш, ой, як багато води випив. А тобі треба довго ще жити, щоб...— І він не доказав.— Ти зрозумів мене, Кириску? Пий, так треба, ти мусиш випити, а за мене не турбуйся. На!

І знову, ковтаючи воду, лише на мить відчув хлопець, як звогчився, опав жар усередині, й знову, вслід за полегшенням, зразу ж захотілося пити. Цього разу, він відчув у роті присмак води, що вже протухала. Та це не мало значення. Аби лише була вода, хай яка завгодно, аби лише можна пити. А її залишалося все менше й менше...

— Ну, що ж тепер, що будемо робити?—промовив Орган, звертаючись тим часом до одноплемінників.— Будемо пливти?

Запала тривала мовчанка. Всі оглянулись навкруги. Та, крім непроникливого туману за два сажні від човна, у світі нічого не було.

— Куди пливти?—зітхнувши, порушив мовчанку Емраїн.

— Що значить — куди?—несподівано чомусь спалахнув Милгун.— Будемо пливти, краще пливти, аніж здихати на місці!

— Ну, а хіба неоднаково — чи ми пливемо, чи не пливемо?— урезонював його Емраїн.— У такий туман пливти в нікуди, хіба не однаково?

— А мені плювати на туман!— ще з більшим викликом заперечив Милгун.— Мені плювати на твій туман! Утямив? Будемо пливти, а ні, я перекину зараз цей проклятий каяк догори дном, і всі підемо годувати риб! Ти зрозумів мене, Емраїне Бородатий, будемо пливти! Ти зрозумів?..

Кирискові стало не по собі. Йому стало соромно за аки Милгуна. Той чинив не так, як слід, все ж таки він був молодший за батька. Отже, щось зрушилось, щось схитнулося в ньому чи в тому, що вони тепер являли собою, ці четверо нівхів у човні. Всі мовчали, засмучені й пригнічені. Замовк, з шумом дихаючи, і сам Милгун. Емраїн похилив голову. А старий Орган дивився кудись убік, і обличчя його було непроникне, мов той туман, що оточував їх з усіх боків густою завісою.

— Заспокойся, Милгуне,— промовив нарешті Емраїн.— Адже я так; до слова сказав, звичайно, краще пливти, аніж стояти на місці. Ти маєш рацію. Давай, попливли.

І вони рушили. Знову заскрипіли кочети, знову із сплеском підіймалися й опускалися весла, беззвучно розбігалася й одразу ж знову зливалася за човном тиха безслідна вода. Але враження було таке, що вони не пливли, а стояли на місці. Скільки б вони не просувалися, кругом стояв туман, схоже було — ніби вони в зачарованому колі. Оце, напевне, й вивело знову Милгуна з себе.

— А мені плювати на твій туман, чуєш ти, Бородатий Емраїне!— заговорив він, роздратовуючись.— І я хочу, щоб ми пливли швидше! Ворушися, Борода, греби, не спи, чуєш ти! Мені плювати на твій туман!— І при цьому Милгун став різко налягати на весла.— Ану, нагрібай! Нагрібай!— вимагав він.

Емраїн не захотів озлоблювати Милгуна, але його, зачепив Милгунів тон, і він теж прилучився до цієї безглуздої гри.

Човен плив усе швидше й швидше. Він напропале мчав ривками крізь туман, невідомо куди й невідомо чого. А Милгун і Емраїн, не поступаючись один перед одним, оскаженіло гребли й далі в якомусь дикому, несамовитому шалі жорстокості, ніби вони могли випередити туман, вирватися з його безмежжя.

Мелькали лопаті весел, розвіваючи бризки, що косо летіли з них, шуміла вода за бортами, нахилялися й зводилися залиті потом ошкірені обличчя веслярів, які то падали, згинаючись, вимахуючи веслами, то з силою розгиналися, впираючись веслами в воду...

То вдих, то видих, то вдих, то видих... Вдих, видих, вдих, видих...

Туман — попереду, туман — позаду, туман — навкруг.

— Хана, хана! 1 — ніби вихаркуючи, люто піддрочував, вигукував Милгун.

Спершу Кириск пожвавішав, піддався омані руху, але потім збагнув, як це все марно й страшно. Хлопчина злякано дивився на старійшину Органа, чекаючи, що той спинить ДІЮ безглузду гонитву. Але той ніби відсутній був — задумливий погляд його блукав десь осторонь, на обличчі застиг відчужений вираз. І чи то старий плакав, чи то звично сльозилися очі — обличчя його було мокре. Він

Хана — давай, ану лишень!

нерухомо сидів на кормі, ніби й не відаючи про те, що відбувається.

Човен же плив, гнаний напропале крізь туман, невідомо куди й невідомо чого...

— Хана, хана!— одчайдушно лунало в тумані.— Хана, хана!

Так тривало досить довго. Але поступово веслярі стали видихатися, поступово зменшувалася швидкість. І незабаром вони поопускали весла, голосно дихаючи, давлячись од задухи. Милгун не підводив голови.

Так настало гірке протверезіння. Туману вони не випередили, за межі його не вискочили, все лишилося, як і було: мертва хвиля, цілковита невідомість, суцільна непроникна імла. Лише човен і далі ще деякий час плив і крутився з розгону сам по собі...

Навіщо було це робити? Для чого? А що виграли б вони, коли б стояли на місці? Теж нічого.

Кожен, либонь, думав про це. І тоді Орган сказав:

— Послухайте тепер мене.— Слова свої він викладав спроквола, можливо, зберігаючи тим свої сили — адже він уже не пив, не їв другий день.— Можливо,— міркував він,— туман продержиться ще багато днів. Бувають такі роки. Випадки такі бувають. Самі знаєте. Сім, вісім, а то й десять днів лежить туман над морем, як мор над краєм, як хвороба, що не піде геть, поки не вийде строк. А який її строк, про те ніхто не знає. Якщо туман цей з тих, то доля наша тяжка. Юколи зосталося зовсім мало, та й навіщо вона, коли немає води. А вода наша — ось вона!—: І він побовтав у барилі тим, що залишилось. Вода вільно хлюпала десь на долоню-півтори вище дна.

Всі мовчали. І старий вмовк. Ясно було всім-, про що він хотів сказати: пити воду тільки раз на день, на самому денці ковшика, щоб вистачило надовше, якщо пощастить здолати, перечекати напасть туману. А відкриється море, з'являться зірки або сонце — тоді видно буде, а раптом і поталанить добутися до землі.

Отож так воно складалося. Іншого виходу й не могло бути! Проте.легко сказати — перетерпіти, і те, що людина розумом приймає, не завжди приймає її плоть. їм, стражденним, зараз хотілося пити, негайно й не на денці, а багато, дуже багато хотілося води.

Орган розумів безвихідь, і найтяжче було йому самому. Старий висихав на очах. Пооране складками й зморшками темно-брунатне обличчя його з кожною годиною ставало все чорнішим і все більш суворішим від болю, що йшов ізсередини. В засльозених очах з'явився напружений гарячковий відтінок — нелегко було старому примусити себе терпіти такі муки. Але поки що, зберігаючи в собі силу духу, він тримався, як тримається на корені дерево, що вмирає. Проте так не могло

довго тривати. Коиче треба було висловити все, що хоч найменшою мірою мало вагу для їхнього порятунку.

— Думав я про те,— вів далі він,— що треба весь час придивлятися й прислухатися до повітря — чи не пролетить часом агукук Агукук —— єдиний птах, що літає над морем у таку пору. Якщо ми перебуваємо десь між якимсь островом і землею, то політ агукук може вказати нам путь. Будь-який птах у відкритому морі летить"тільки по прямій дорозі. Нікуди не звертаючи, тільки по прямій. І агукук також.

— А якщо ми не перебуваємо між островом і землею?— похмуро запитав Милгун, так само не підводячи голови.

— Тоді не побачити нам агукук,— знову ж спокійно відповів Орган.

Кириск хотів уточнити, а чого, мовляв, агукук літатиме над морем, яка у неї, сови, потреба така, але Милгун випередив його.

— А якщо агукук забуде пролетіти над нами, га, аткичх,— похмуро насміхався Милгун,— а надумає пролетіти стороною, он там де-небудь, тоді як?

— І тоді не бачити нам її,— знову ж спокійно відповів Орган.

— Отже, не бачити?— дивуючись, озлоблювався Милгун.— Виходить, і так і сяк, але агукук нам не бачити? То чого ж, питаю, нам стовбичити тут?— озлоблюючись усе більше, бурмотів Милгун, потім гучно зареготав і змовк. Усім було не по собі. Всі мовчали, не знаючи, що робити.

Милгун тим часом щось надумав. Вибив ударом долоні спіднизу весло з кочета, потім виліз чогось на ніс човна і став там на весь зріст, балансуючи веслом. Ніхто нічого не сказав йому. І він ні на кого не звертав уваги.

— Е-ей, ти, суко!— закричав він у гніві.— Е-ей, ти, Шамане вітрів!— погрожуючи веслом, кричав він щосили в туманну імлу. — Якщо ти володар вітрів, а не падло собаче, то де твої вітри? Чи ти здох у барлозі своєму, суко, чи обложили тебе пси з усього світу, і не знаєш, которому

Агукук — полярна сова.

підставляти, чи скліщуєшся з усіма підряд, суко, і ніколи тобі вітри підняти, чи забув ти, що ми тут, у тумвні гиблому, наче в ямі, сидимо? Чи не знаєш ти, що з нами малий, як же так?! Він хоче пити, він хоче води! Води, розумієш?! Я ж тобі кажу, з нами малий, він уперше в морі! А ти так з нами вчинив?! Хіба це чесно? Відповідай, якщо ти володар вітрів, а не тюленяче лайно смердюче! Посилай свої вітри! Чуєш? Забирай тумани собі під хвіст. Ти чуєш мене? Посилай бурю, собако, найстрашнішу бурю — Тлангі-ла посилай, суко, перекидай нас у море, нехай хвилі поховають нас, суко паршива! Ти чуєш? Ти чуєш мене?! Плювати мені, плюю і мочусь я в твою морду кошлату! Якщо ти володар вітрів, посилай нам свою бурю, потопи нас У морі, а ні — ти сука остання, а я пес, ще один пес, тільки я на тебе не стану, на ось, осьо, на тобі, на, на, з'їж, удавись!

Отак останніми словами паплюжив Милгун Шамана вітрів, який невідомо де існував і невідомо де тримав підвладні йому вітри. Довго ще, до хрипу, до знемоги кричав і виходив із себе Милгун, глумлячись, ображаючи й одночасно випрошуючи вітру у володаря вітрів.

Потім він щосили пожбурив весло в море і, сідаючи на своє веслярське місце раптом голосно й страшно заридав, уткнувшись обличчям у руки. Всі безпорадно мовчали, а він захлинався в риданнях, викрикуючи імена своїх малих дітей, а Кириск, який ніколи не бачив, щоб чоловік плакав,— од страху задрижав і з слізьми на очах звернувся до Органа:

— Аткичх! Аткичх! Нащо він так, чого він плаче?

— Не бійся,— заспокоював старий, стискуючи хлопцеві руку. — Це минеться! Скоро він перестане. А ти не ду-. май про це. Це тебе не обходить. Це минеться.

І справді, Милгун почав затихати потроху, проте обличчя не віднімав од рук і, схлипуючи, судорожно здригу-вав плечима. Емраїн поволі— підводив човна до весла, що плавало на воді. Він підбив весло до човна, підняв його і вставив у кочет.

— Заспокойся, Милгуне,— співчутливо говорив йому Емраїн. — Ти маєш рацію, краще в бурю потрапити, аніж мучитися в тумані. Ну почекаємо ще, а раптом та й одкриється море. Що ж робити...

Милгун нічого не відповів. Він усе нижче й нижче ник головою й сидів зігнувшись, мов причинний, що боїться глянути перед себе.

А туман так само байдужно й мертво висів над/ океаном, ховаючи світ у великій заціпенілій імлі. І ніякісінького вітру, ніякісіньких змін. Хоч і як доймав, хоч і як паплюжив і лаяв Милгун Шамана вітрів, той залишався до всього цього і глухий, і байдужий. Він навіть не розгнівався, не ворухнувся, не наслав на них бурю...

Емраїн поволеньки загрібав своєю парою весел, щоб не стояти на місці, човен плив по воді ледь помітно. Орган мовчав, поринув у свої думи, може, знову і, може, востаннє в житті думав про свою Рибу-Жінку.

З невеселих дідівських роздумів його вивів Кириск.

— Аткичх, аткичх, а чого агукук літає на острови?— тихо запитав він.

— А, я й забув тобі сказати. В такому великому тумані тільки агукук може літати над морем. Агукук літає на острови полювати, а то, буває, й малих діток нерп'ячих хапає. В агукук очі такі — і в тумані, й темної ночі бачить, як удень. На те вона сова. Найбільша і найсильніша сова.

— От би й мені такі очі,— прошепотів сухими губами Кириск. — Я розгледів би зараз, у який бік нам пливти, і ми хутко допливли б до землі й почали б пити, пити багато й довго... От би й мені такі очі...

— Ех,— зітхнув Орган.— Кожному дано свої очі. Вони замовкли. І потім через довгий-довгий час, ніби

повертаючись до цієї розмови, Орган сказав, дивлячись в обличчя хлопчикові:

— Тобі дуже тяжко? Ти потерпи. Якщо витримаєш, будеш великим мисливцем. Потерпи, рідненький, не думай про воду, думай про щось інше. Не думай про воду.

Кириск слухняно намагався не думати про воду. Та йому це не вдавалося. Що більше він намагався не думати, то дужче

хотілося пити. І дуже хотілося їсти, навіть нудило його. І від цього хотілося кричати, як Милгун, на весь світ.

Отак минав той день. Все чекали, все сподівалися, що раптом здалеку почується шум хвилі, і вдарить свіжий вітер, і віджене туман на другий кінець світу, а їм відкриє шлях до порятунку. Але на морі панувала тиша, така непорушна, гибла тиша, що ставало боляче в голові й у вухах. І весь час, безнастанно, безперервно хотілося пити. То було страхітливо: бути серед безбережного океану й гинути від спраги.

Надвечір Милгунові стало погано. Він зовсім не розмовляв, і очі його були безтямні. Довелося налити йому трохи води, щоб промочив горло. Але, дивлячись на Кириска, котрий при цьому не міг одірвати погляду від ковша, Орган не втримався, налив і йому на денці, а потім і Емраїнові. А сам так і не взяв у рота ні краплини. Цього разу, поставивши барило з остачею води під лавку, він довго сидів нерухомо, по-особливому зосереджений і ясний, пойнятий якимись іншими, високими думками, ніби й не відчував ніякої спраги і ніяких мук плоті. Він сидів на кормі мовчазний, несуєтний, мов самотній сокіл на вершині скелі. Він уже знав, що станеться з ним, і тому, набираючись духу, зберігав у собі рештки сил перед останнім ділом свого життя. Дуже бракувало люльки в такі хвилини. Закурити, подиміти хотілося старому наостанку, думаючи думу про неї — про свою Рибу-Жінку...

Де ти плаваєш, велика рибо-жінко?

Він знав себе, знавк на скільки ще вистачить сил і гідності на порозі Кінця. Єдине, що поки що стримувало його від задуманого,— Кириск, який так зріднився з ним за ці дні й увесь час тулився до нього, шукаючи захистку й тепла. Хлопчика було жаль. Але заради нього треба було йти на це...

Так завершився той довгий, безрадісний, останній день старійшини Органа.

Уже вечоріло. Ще одна ніч наставала.

Але й цієї ночі погода, залишалась, як і раніше, без змін. Туман на морі перебував усе в тому ж стані непорушного заціпеніння. І знову насувалася глуха вечірня пітьма, а за нею поставала неможливо довга, нестерпна, жахлива ніч. Та коли б раптом серед ночі вдарив вітер, нехай шторм, нехай що завгодно, аби тільки відкрилося небо й побачити зорі! Проте ніч нічого не віщувала, непомітно було ніякої хвилі на воді, ніякісінького подуву в повітрі — все завмерло в нескінченній тиші й у нескінченній пітьмі... Самотній, заблуканий у пітьмі човен з людьми, які знемагали, вмираючи від спраги й голоду, кружляв у тумані, поволі кружляв у тумані, в цілковитій невідомості й приреченості.:.

Кириск не пам'ятав, коли саме він заснув. Але засинав довго, томлячись, знемагаючи від нестерпної спраги. Здавалося, ніколи'не буде кінця тим мукам, що гризли його живцем. Потрібна була тільки вода! Тільки вода! Тільки вода — й нічого іншого! Почуття голоду поступово притуплялося, мов глухий біль, що затамувався всередині, а спрага палила щодалі з більшою силою. І нічим не можна було її вгамувати.

Пригадалося Кирискові, що в дитинстві, коли він одного разу тяжко захворів і лежав, обливаючись гарячим потом, йому було так само погано й дуже хотілося пиіи. Мати не відходила від його узголів'я й на крок, все прикладала мокру ганчірку до його палаючого лоба, крадькома плакала і щось собі шепотіла. У напівтемряві, при світлі каганця, в хиткому, мерехтливому мареві схилялося над ним заклопотане обличчя матері, батька не було — він плавав у морі,— а Кирискові хотілося, щоб дали пити й щоб скоріше повернувся батько. Але ні те, ні друге його

бажання не здійснювалося. Батько був далеко, а води мати йому не давала. Вона сказала, що пити йому не можна ні в якому разі. Вона тільки змочувала ганчіркою його спечені губи, але це полегшувало страждання лише на мить. І знову хотілося пити й ставало нестерпно.

Мати вмовляла його, просила не пити води, казала, що треба перетерпіти й тоді хвороба одійде.

— Потерпи, рідненький!—казала, вона.— І до ранку тобі покращає. Ти сам собі кажи: "Синя мишко, дай води". От побачиш, легше буде. Попроси, рідненький, синю мишку, нехай прибіжить і нехай принесе тобі води... Тільки ти гарненько попроси...

Тієї ночі, борючись із спрагою, він шепотів це заклинання, сподіваючись, що синя мишка й справді прибіжить і принесе йому пити. Він усе повторював і благав синю мишку: "Синя мишко, дай води! Синя мишко, дай води!" Потім він марив, кидався в жару. І все просив: "Синя мишко, дай води!" Вона не появлялася дуже довго, а він усе шепотів, кликав її, плакав і просив: "Синя мишко, дай води!" І нарешті вона прибігла. Синя мишка була холоднувата, невловна, як вітрець опівдні над струмком у лісі. Розгледіти її було важко, вона, як виявилося, вся була голуба, легесенька і пурхала, наче метелик". Мишка приторкалася, пурхаючи, м'якою шерсткою до обличчя, до шиї, до тіла і тим приносила полегшення. Здається, вона дала йому напитися води, і він довго й жадібно пив, а вода прибувала, вирувала навколо, заплескувала його з головою.

Вранці він прокинувся із світлим, легким почуттям на душі, він одужував, хоч і дуже був знесилений. І довго по тому не виходила з пам'яті хлопчикові ота синя мишка-во-донос, що прибігала тієї ночі, коли йому було дуже погано, щоб напоїти й вилікувати його...

Тепер він згадав про це, сохнучи, згоряючи від спраги в човні. От якби знову появилася синя мишка! І з пронизливою тугою й жалем подумав у ту хвилину про матір, яка заронила в його душу надію на синю мишку-напувальни-цю. Він із щемом у душі згадував, як мати схилялася над ним, коли йому дихалося так важко і так хотілося пити. Яким сумним і до сліз відданим було її обличчя, з якою тривогою, з якою готовністю зробила б для нього все, що тільки зуміє, дивилася вона на нього і з благанням, і з затаєним страхом. Що тепер з нею, як там вона зараз? Побивається, плаче, жде не діждеться коло моря... А море нічого не скаже. І ніхто не спроможний допомогти їй у такій біді. Тільки жінки та діти, мабуть, палять вогнища на кручах Рябого Пса і тим ще вселяють їй надію, а що коли раптом та й нагряне щастя — раптом та й появляться біля берегів проПалі в морі. 4

А вони тим часом поволі кружляли на човні в мертвому, аспідно-чорному просторі, поволі втрачаючи в імлі нічного туману останні надії на порятунок. Ні, занадто нерівні були сили — морок вічності, що існував ще до появи Сонця у Всесвіті, й четверо приречених в утлому човні... Без води, без їжі, без дороговказних зірок серед океану...

Ніколи не бачив Кириск такої чорної чорноти на світі й ніколи не гадав за своє коротке життя, що такі жорстокі муки непогамовної спраги. Щоб якось перебороти себе, Кириск почав думати про ту синю мишку-напувальницю, яка його колись визволила, напоїла й зцілила...

Синя мишко, дай водні

Він заходився безперестанку нашіптувати сам собі це дивовижне заклинання, якого навчила його мати:

Синя мишко, дай водні Синя мишко, дай води!

І хоч чудо не відбувалося^ він і далі ревно благав і кликав синю мишку. Тепер вона стала його надією й замовлянням проти спраги...

Синя мишко, дай води!

Замовляючи себе, намагаючись таким чином одвернута свою увагу, хлопчина то впадав у дрімоту, то прокидався, мимохіть прислухаючись уривками серед сну до розмови Органа й Ємраїна. Вони про щось тихо й довго розмовляли. То була чудна, незрозуміла розмова, з довгими паузами мовчання, з недомовленими й іноді незрозумілими словами. Кириск виразніше розбирав слова Органа, приткнувшись у нього під боком,— старий говорив через силу, важко дихаючи, але вперто переборюючи хрипи й клекіт у горлі, а батька чув гірше — той сидів далі, за своїми веслами.

— Не мені тебе вчити, але подумай, аткичх,— палко шепотів Емраїн, так наче хтось міг їх тут почути.— Ти ж розумний чоловік.

— Думав, дуже добре думав, так буде краще,— відповів Орган, залишаючись, як видно, все ж при своїй думці.

Вони ненадовго примовкли, і потім Емраїн промовив:

— Ми всі в одному човні — всім нам судилася однакова доля.

— Доля, доля,— з болем пробурмотів старий.— Долі не минути, відомо,— говорив він з хрипким придихом у голосі,— але на те вона доля — хочеш покорись, хочеш — ні. Якщо нам

кінець — комусь можна й самому поквапити долю, щоб інші побачилися. £ам подумай, а що коли шляхи відкриються, пустишся з останніх сил, і земля буде вже на видноті, й не вистачить кількох ковтків води душу дотягти, хіба розумно, хіба не прикро буде?!

Емраїн .відповів щось невиразне, і вони замовкли.

Кириск намагався заснути і все кликав свою синю мишку. Йому здавалося, що вона появиться, коли він спатиме... Проте сон не йшов.

Синя мишко, дай води!

— Ну, як там Милгун?— спитав Орган.

— Та все так само — лежить,— відповів йому Емраїн.

— Лежить, кажеш;— І, перечекавши трохи, старий промовив, нагадуючи:— Опритомніє — передай йому.

— Гаразд, аткичх.— Голос Емраїна при цьому затремтів, він через силу прокашлявся.— Усе передам, як було сказано.

— Скажи йому, що я поважаю його. Він великий мисливець. І людина непогана. Я завжди поважав його.

І знову вони замовкли.

Синя, мишко, дай води!

Емраїн потім щось сказав, Кириск не зовсім розчув його слова, а Орган відповів йому:

— Ні, не зможу чекати. Хіба не бачиш? Сил не вистачить. Добрий собака здихає далі від очей. Я сам. Я був великою людиною! Це я знаю. Мені завжди снилася Риба-Жінка. Ти цього не зрозумієш... Я хочу туди...

Вони ще про щось говорили. Кириск засинав, кличучи мишку-напувальницю:

Синя мишко, дай води)

Останнє, що він почув, як батько, присунувшись ближче до Органа, сказав:

— Пам'ятаєш, аткичх, якось купці приїжджали на оленях, сокири міняли й усякі речі. Отой Рудий здоровенний розповідав, що був у якійсь далекій країні великий чоловік, який пішки пройшов по морю. Були ж такі люди...

— Виходить, він дуже великий чоловік, найбільш великий з усіх великих,— відповів на те Орган.— А в нас найбільш велика — Риба-Жінка.

Кириск уже спав, але якісь слова ще невиразно долинали до його свідомості:

— Почекай. Подумай трохи...

— Пора. Я своє пожив... Не затримуй. Сил немає, не винесу...

— Така пітьма...

— Чи не однаково....

— У мене ще не всі слова закінчились до тебе...

— Слова не кінчаються. Не кінчаться й після нас.

— Така пітьма.

— Ви ще потримаєтесь, там ще є трохи води... Чиясь велика, тверда й широка долоня, навпомацки

приторкаючись, обережно лягла на голову хлопчика. Він зрозумів спросоння: то була Органова рука. Тепла, важка рука деякий час лежала на його голові, немов бажаючи захистити й запам'ятати її, голову Кириска...

Снилося Кирискові, що він ішов пішки по морю. Ішов туди, де повинна бути земля, щоб напитися води."Ступав, не провалюючись, не тонучи. Дивне й чудне було видіння навкруги. Чисте, сяюче море розстелялося скрізь, куди тільки сягали очі. Крім моря, крім морської води, нічого на світі не існувало. Тільки море і тільки вода. І він ішов по тій воді, як по твердій землі. Хвилі повільно котилися під сонцем звідусіль, з усіх боків. Не можна було вгадати, звідки з'являлися хвилі й куди вони котилися.

Він ступав по морю в цілковитій самотині. Спершу йому здалося, що він побіг попереду Органа, Емраїна й Милгуна, щоб скоріше знайти воду й скоріше покликати їх. Але потім він зрозумів, що опинився тут у цілковитій самотності.

Він гукав, кликав їх, але ніхто не обзивався. Ні душі, ні звуку, ні тіні... Він не знав, куди вони щезли. І від цього йому стало страшно. Догукатися не міг. І землі не видно було ніде, ні з якого боку. Він побіг по морю, тяжко дихаючи, витрачаючи сили, але нікуди не наближався, залишаючись на місці, пити

хотілося все дужче й нестерпніше. І нараз він побачив птаха, що літав над ним. То була качка Лувр. Вона з криком ширяла над морем, шукаючи місцини для гнізда. Але ніде не знаходила' й клаптика суші. Кругом без кінця-краю хлюпали хвилі. Качка Лувр жалісно стогнала й кидалась на всі боки.

— Качко Лувр!— звернувся до неї Кириск.— Де земля, в якій стороні, мені хочеться пити!

— Землі ще немає на світі, ніде немає!— відповіла качка Лувр.— Кругом тільки хвилі.

— А де ж усі інші?— спитав хлопець про людей, що позникали.

— їх немає, не шукай, їх ніде немає,— відповіла качка Лувр.

Моторошне почуття самотності й туги, яке не передати словами, охопило Кириска. Йому хотілося тікати звідси куди очі бачать, але тікати не було куди, тільки вода й хвилі обступали з усіх боків. Качка Лувр зникла вдалині, перетворюючись на чорну цятку.

— КачкоЛувр, візьми мене з собою, не залишай мене! Я хочу пити!— заблагав хлопець.

Та вона не озивалась і незабаром зовсім зникла з очей, шукаючи землі, якої ще не існувало. А сонце сліпило очі.

Він прокинувся в сльозах, все ще схлипуючи й відчуваючи тягар безутішної туги й страху. Поволі розплющив заплакані очі, зрозумів, що бачив сон. Човен злегка похитувався на воді. Туманна імла, сіріючи, нависала, обступала з усіх боків. Отже, ніч минула, надходив ранок. Він ворухнувся.

— Аткичх, я хочу пити, я бачив сон,— пробурмотів він, простягаючи руку до старого Органа. Рука його ні на кого не наткнулася. Органове місце на кормі було порожнє.

— Аткичх!— покликав Кириск.

Ніхто не обізвався. Хлопець підвів голову й стрепенувся:

— Аткичх, аткичх, де ти?

— Не кричи!— враз присунувся до нього Емраїн. Він обняв сина, міцно притиснув його до грудей.— Не гукай, аткичха немає! Не клич його! Він пішов до Риби-Жінки.

Але Кириск не слухався:

— Де мій аткичх? Де? Де мій аткичх?

— Та послухай же! Не плач! Заспокойся, Кириску, його вже немає,— пробував умовити батько.— Ти тільки не плач. Він сказав, щоб я тобі дав води. В нас ще є трохи. От ти перестанеш, і я дам тобі пити. Ти тільки не плач. Скоро туман розсіється, і тоді от побачиш...

Кириск не вгамовувався, в розпачі вириваючись із батькових рук. Од різких рухів човен захитався. Емраїн не знав, що робити.

— Ось ми зараз попливемо! Дивись, ми зараз попливемо! Агов, Милгуне, устань, устань, кажу! Попливли!

Милгун почав гребти. Човен поволеньки заковзав —по воді. Й знову попливли вони невідомо куди і невідомо чого в густому молочному тумані, що, як і раніше, геть заснував весь білий світ.

Так вони зустріли новий день. Тепер їх залишалося троє в човні.

Синя мишко, дай води!

Потім, коли Кириск трохи заспокоївся, Емраїн пересів до весел, і вони попливли в чотири весла трохи швидше, і знову ж таки невідомо куди й невідомо чого. А Кириск, приголомшений зникненням старого Органа, все ще гірко схлипував, сиротливо сидячи на кормі. Батько й Милгун теж були пригнічені й нічим і ніяк не могли допомогти ні собі, ні йому, Кирискові. Тільки й надумали — взятися за весла. Пливли, аби тільки пливти. Обличчя їхні були чорні в білому тумані. І над усіма ними висіла спільна, невідхильна, нещадна біда — спрага й голод.

Вони мовчали, ні про що не говорили. Боялися говорити. Лише через деякий час Милгун кинув весла.

— Діли воду!— понуро сказав він Емраїнові.

Емраїн націджував з барила на денце ковша кожному по кілька ковтків. Вода була затхла, з неприємним запахом і з присмаком гнилизни. Але й такої залишалося тепер зовсім трошечки. Ще поділити разів три-чотири — не більше. Ніхто не напився, й нікому не стало легше од випитого.

І знову настало важке до отупілості чекання: зміниться погода чи ні? Вже ніхто не висловлював ніяких гадок, не плекав якихось надій. Ослаблі й знеможені, вони мимохіть ставали байдужі — сумирно чекали своєї долі, без мети кружляючи на човні в гиблому тумані. Залишалося тільки одне — примиритися з долею. Туман усе більше пригнічував і душив їхню волю. Лише раз, брутально вилаявшись, Милгун проговорив з тремтінням і ненавистю в голосі:

— Хай би тільки зник туман, і я ладен померти! Сам кинуся з човна. Аби лише побачили очі мої край світу!

Емраїн промовчав, навіть голови не повернув. Що можна було сказати? Тепер він залишався в човні за старійшину. Але нічого іншого запропонувати він не міг. Нікуди було пливти!

Час минав. Човен тепер дрейфував сам собі, то завмираючи на місці, то знову рушаючи.

І з кожною годиною зростала загроза їхньому життю: до непогамовної спраги додався нестерпучий руйнівний голод. Сили згасали, тікали з тіла.

Кириск лежав на кормі, напівзаплющивши очі. Голова обважніла, паморочилась, дихати було важко, а спазми одна за одною схоплювали порожній шлунок. І весь час хотілося пити. Страх як хотілося пити.

Синя мишко, дай води!

Заклинаючи й кличучи синю мишку-напувальницю, хлопець намагався тепер забутися, тепер він шукав порятунку в спогадах про те життя, що залишилося біля підніжжя Рябого Пса і яке тепер було недосяжне й казкове.

"Синя мишко, дай води!"— шепотіли його губи, і від того, що паморочилася голова, він уявляв собі, як вони бавилися, скочуючись з трав'янистого пагорба, наче колоди. О, то була втішна, чудова гра! Кириск був найсприт-ніший і найвитриваліший у тій грі. Треба було вибігти на крутий горбочок і звідти котитися з гірки, перекидаючись через самого себе, наче ти ошкурена колода, пущена вниз по схилу. Треба щільно притиснути руки вздовж тіла. Спершу доводиться

допомагати собі, щоб зрушити з місця. Перекинешся раз, два, три, й далі піде — не втримаєшся. А сам смієшся, регочеш від задоволення, а небо нахиляється то одним, то другим краєм, хмари крутяться і миготять в очах, кружляють і падають дерева, все летить шкереберть, а сонце в небі аж боки рве од сміху. А'кругом крики й вереск дітвори! Котишся, котишся вниз, перекидаючись усе швидше й швидше, і в цей час так смішно мелькають то видовжені обличчя, то викривлені ноги хлопців, які біжать слідком, і нарешті зупинка. Ух! Тільки шумить у вухах! І тоді найвідповідальніший момент. До рахунку — раз, два, три — треба встигнути схопитися на ноги й не впасти від запаморочення. Звичайно всі з першої спроби падають. Од сміху тоді! Всі сміються, і сам смієшся! Хочеш устояти, а земля пливе під ногами. А Кириск не падав. Тримався на ногах. Старався. М%злук же була завжди поруч. Не хотілося при ній падати з ніг, наче якийсь слабак.

Але найкраще і' найсмішніше було, коли вони разом з Музлук наперегони котилися з горба. Дівчата теж можуть скочуватися. Тільки вони боягузки і, буває, кісками зачепляться за що-небудь. Та на це ніхто не зважає. Без синців у такій веселій забавці не обходиться.

А коли вони разом з Музлук скочувалися, то Кириск навмисне непомітно розставляв лікті, гальмував, щоб не випередити її. Вони одночасно докочувалися вниз під крики й регіт усіх присутніх, одночасно схоплювалися до рахунку "три"ла ноги, і ніхто не догадувався, яка то насолода йому була підтримувати Музлук, допомагати їй встояти на землі. Вони мимохіть обнімалися, нібито підтримуючи одне одного. Музлук так весело сміялася, губи її були такі звабливі, й весь час вона робила так, щоб Кириск підтримував її, вона все вдавала, наче падає, а він змушений був допомагати їй встояти на ногах, підхоплюючи, обнімаючи Ті, ніхто не здогадувався, які хвилини невідомого щастя й полохливої любові переживали вони при

цьому. Під тонкою сукенкою шалено билося серце дівчинки, раз по раз приторкалися одне до одного їхні тіла, і Кириск відчував, як під руку попадалися малюсінькі, що тільки-но з'являлися, тугі груденята і як здригалася й швидко тулилася вона при цьому до нього, які загадкові, сяючі були в неї очі, сп'янілі від запаморочення. І весь світ — усе, що було на землі й у небі,— пливло, йшло обертом разом з ними, купаючись у їхньому щасті й неугавному сміхові. Ніхто не догадувався, яке то було пречудове щастя!

І лише єдиний раз хлопець,— трохи старший за Кирис-. ка, — ненависний і осоружний, догадався — почав падати, ;мов_ дурень, на Музлук — ніби не в силі встояти од памо-! роки на місці. Музлук відхилялася, тікала від нього, а він удавав, що падає від запаморочення, доганяв її і падав на неї. Кириск побився з ним. Хлопець був трохи більший за Кириска і кілька разів збивав його з ніг. І все ж таки виходило внічию — Кириск не здавався і не дозволив Музлук заступатися за нього. Але то трапилося лише раз...

І ще були радісні хвилини, коли, награвшись, задихані, спітнілі й розпалені, вони бігли пити воду з струмка.

Синя мишко, дай води! Ах, синя мишко, дай води!

Струмок протікав неподалік. Він біг з лісу і виходив на те місце, де вони бавились. Вода в ньому журкотіла по камінцях, зберігаючи в течії лісовий сутінок і лісову прохолоду. Трави, товплячись з боків, густо обступали струмок аж до самої проточної води. Ті, що росли з самого краю, полоскалися в струмку, опинаючись витягнутими стеблами натискові радісної течії. І біг собі струмок безтурботно в напрямку моря, то жваво поблискуючи на сонці, то поринаючи під крутий, навислий берег, то ховаючись у заростях трав і лозняка.

Вони разом добігали до струмка й разом припадали до води, розсовуючи трави на боки. Не було коли там мити руки й черпати воду пригорщами, пили, як олені п'ють, нахиливши голови до води, пірнаючи обличчям у булькот-ливий, ласкаво лоскотливий струмок. Ох, яка то була насолода!

Синя мишко, дай води! Синя мишко, дай води! Ах, синя мишко, дай води!..

Вони лежали біля струмка, нахиливши голови до води. Плечима вони щільно притулялися одне до одного, і їхні руки, занурені в швидку течію, зливалися, мовби у них була одна спільна'пара рук. Вони пили, ловлячи воду губами, перепочиваючи, насолоджуючись і пустуючи, булькаючи ротами у воді. їм не хотілося йти звідси, їм не хотілося підводити нахилені голови од чистого потоку, в якому вони бачили свої швидкоплинні, невловні відображення, усміхалися їм, тим кумедно викривленим відображенням, і всміхались одне до одного.

Синя мишко, дай води! Синя мишко, дай води! Синя мишко, дай води! Ах, синя мишко, дай води!..

А Музлук, не підводячи обличчя від струмка, дивилася на нього, лукаво скосивши довгасті очі, і він дивився на неї так само і. так само лукаво усміхався їй у відповідь. Вона штовхала його плечем, ніби відпихаючи його від себе, а він не поступався. Тоді вона набирала в рот води і шпувала

До стор. 77

йому в обличчя. Він робив те ж саме: набирав води ще більше і з. усієї сили видував струмінь їй в обличчя. І з цього починалося нестримне вовтузіння й біганина. Вони ганялися по

воді, забризкували одне одного, як тільки могли і скільки могли, і, мокрі з голови до ніг, з галасом і реготом бігали сюди й туди по струмку...

Синя мишко, дай води!

Тяжко було Кирискові усвідомлювати, що цього вже ніколи не буде. Дихати ставало все важче і важче, все частіше судомою зводило шлунок. Він тихо плакав і корчився від болю, звертаючись усе до тієї ж синьої мишки:

Синя мишко, дай води! 4

Так він лежав, намагаючись забутися в маренннях. І ніщо не змінилося навколо. Біла запона туману так само нависала над ними. Вони безсило валялися в човні кожен на своєму місці. І невідомо було, як і раніше, щю їх чекало попереду, коли раптом човен сильно здригнувся і Кириск почув зляканий батьків голос:

— Милгуне! Милгуне! Що ти робиш? Облиш! Кириск підвів голову й був дуже вражений. Милгун,

перехилившись за борт, зачерпував ковшем морську воду й пив її.

— Облиш!— кинувся до нього Емраїн, наміряючись вирвати ківш.

Але Милгун став у погрозливу позу:

— Не підступай, Бородо! Уб'ю!

Цю гірко-солону воду, яку неможливо було взяти в рот, він пив, обливаючи одяг, вода лилася на груди й рукава, пив, давлячись, примушуючи себе, перехиляючи на себе кухоль тремтячими руками. Обличчя його при цьому, мов у звіра, ошкірилось.

Потім він жбурнув ківш на дно човна й повалився навзнак, хриплячи й задихаючись. Так він лежав, і допомогти йому нічим не можна було. Кириск від страху зіщулився, відчуваючи ще більшу спрагу й гостру різь у животі. А пониклий Емраїн знову взявся за весла й поволі повів човна кудись у туман. Нічого іншого вдіяти він не міг.

Милгун то затихав, то знову судорожно здригався, хрипів, гинув від приступу спраги. Через деякий час він, однак, підвів голову.

— Горить, усередині все горить!— І почав роздирати одежу на грудях.

65

— Ну скажи, що зробити? Як тобі допомогти? Там ще е,— кивнув Емраїн на барило.— Налити трохи?

— Ні,— відмовився Милгун.— Тепер уже ні. Хотів дотягти до ночі й тоді вже, як наш покійний аткичх, але не дотяг. Нехай так. А якби ні, то зробив би щось не те. Випив би всю воду. А тепер мені кінець, і я піду сам. Тепер мені кінець... Я сам, я ще в силі...

Серед пустельного моря, в тумані, що йому не було ні кінця, ні краю, ні погибелі, страшно й нестерпно було слухати слова людини, яка прирекла себе на повільну смерть. Емраїн пробував якось заспокоїти друга й брата свого Милгуна, щось сказати йому, але той яе хотів його слухати, він поспішав, він вирішив покласти край своїм мукам одним ударом.

— Ти не кажи мені, Емраїне, нічого, вже пізно!— бурмотів Милгун, мов божевільний.— Я сам. Я сам піду. А ви, батько з сином, ви самі вирішуйте. Так буде краще. Ви мене простіть, що так виходить. Ви — батько з сином, ви залишайтеся, ще є трохи води... А я зараз переступлю.— І, вимовивши ці слова, Милгун устав, пригинаючись, тримаючись за борт човна. Похитуючись, зібравшись на останній силі, Милгун сказав Емраїнові, дивлячись спідлоба:

— Ти мені не заважай, Бородо! Так треба. Ти мені не заважай. Прощайте. Може, дотягнете. А я зараз... А ти зразу жени човна геть. Зразу і не жди. Якщо наблизишся, перекину. А тепер греби, Бородо, греби дужче.. Чуєш, перекину...

Емраїнові нічого більше не залишалося, як підкоритися погрозам і благанням Милгуна. Човен пішов по прямій, розтинаючи безшумний туман і безшумну воду. Кириск жалісно заплакав:

— Аки Милгуне! Аки Милгуне! Не треба!

І саме в цю хвилину Милгун рішуче перевалився за борт човна. Човен дуже нахилився й знову вирівнявся.

— Геть! Геть відпливайте! — закричав Милгун, борсаючись у крижаній воді.

В тумані він одразу зник з очей. Все затихло, і потім у дзвінкій тиші ще раз пролунав голос, останній викрик Милгуна, що тонув. І тут Емраїн не витримав.

— Милгуне! Милгуне! — погукав він і, ридаючи, повернув човна назад.

Вони хутко вернулись, але Милгуна вже не було. Поверхня води була пустельна й спокійна, ніби нічого й не

сталося. І вже важко було визначити місце, де втонула людина.

Весь день до вечора вони крутилися тут, нікуди не відпливаючи. Спустошені й убиті горем, вони обидва плакали. Уперше в житті Кириск бачив, як плакав батько. Раніше ніколи з ним такого не траплялося.

— От тепер ми самі,— бурмотів Емраїн, витираючи сльози з" бороди, і ніяк не міг угамувати себе.— Милгуне, вірний мій Милгуне! — шепотів він, схлипуючи...

А день уже хилився до вечора. Так воно здавалося. Якщо десь було сонце," якщо воно ходило по небу над морями, над туманами, то, мабуть, уже закочувалося спокійно на своє місце. А тут, під густим покривалом туману, що темнів поступово, наповнюючись сутінковою млою, кружляв по морю, пропавши без вісті, самотній човен, у якому залишалося тепер тільки двоє — батько й син.

Трохи раніше, перед тимяк сказати собі, що наближається вечір, Емраїн нарешті вирішив, що пора їм попити води. Він бачив, як тяжко цього чекав Кириск, і розумів, як катувався син, терплячи спрагу й голод, пересилюючи себе, не видавши й

звуку. Загибель Милгуна на довгий час ніби приглушила думку про воду. Але поступово спрага брала своє і тепер уже палила з подвоєною силою, жорстоко надолужуючи мимовільну відстрочку мук_

Надзвичайно обережно, щоб даремно не зронити жодної краплини, націдив він протухлої води спершу Кирискові. Хлопець ухопив ківш і зразу ж проковтнув свою частку води, мов одержимий. Потім Емраїн иалив собі і побачив, що 'води в барилі після цього лишилося, власне, на дні. Кириск теж зрозумів це з нахилу барила в батькових руках. Емраїн помертвів, вражений цим, хоч і передбачав, що так воно й повинно було бути. Тепер Емраїн не квапився випити свою воду. Він задумливо тримав у руці ківш, приголомшений, як громом, думкою, з появою якої гамування спраги вже не мало ніякого значення.

— На, потримай,— передав він ківш синові, хоч і не слід було цього робити. Це для хлопця було рівнозначно катуванню — держати ківш з водою і не сміти випити. Звільнивши руки, Емраїн добре загнав чопа й поставив майже порожнє барило на своє місце.

— Випий,— запропонував він синові.

— А ти? —здивувався Кириск.

— А я потім. Ти не думай нічого, випий,— спокійно сказав батько.

З

І Кириск знову, не гаючись, проковтнув і цю порцію смердючої води. Спрага не вгамувалася, як хотілося б, але все ж таки він відчув деяке полегшення.

— Ну, як? — спитав батько.

— Трошки легше,— вдячно прошепотів хлопчик.

— Ти не бійся. І запам'ятай, навіть зовсім без краплини води в роті людина може протягти два-три дні. Й що б там не було, нічого не бійся...

— Тому ти не випив? — перебив його Кириск. Емраїн розгубився, застуканий зненацька цим запитанням. І, подумавши, сказав коротко:

— Еге ж.

— А без їжі скільки? Ми вже не їмо давно.

— Аби вода була. Але ти не думай про це. Давай-но ми краще попливемо трохи. Я хочу з тобою поговорити.

Емраїн заскрипів веслами, і вони поволі посунулися в тумані по морю, ніби не могли поговорити на тому місці, де вони були досі. Батько хотів набратися духу. Йому здавалося, що так буде легше зосередитися, підготувати себе до тієї розмови, від самої думки про яку тяжко холонуло в грудях. Не тільки сам горнув, а й синові звелів сісти за весла. Кон-чої потреби в цьому не було ніякої, так само, як не було ніякої потреби кудись пливти. Хлопець над силу повертав надміру великі для нього морські весла. З одним він ще міг би впоратися, а для двох весел поки що не доріс. Ще й до того відчувалося, що хлопчина помітно

ослаб, як і сам він слабшав з кожною годиною. Оце й спонукало батька квапити події. Час минав, кінець наближався.

Кириск мовчав і не оглядався, невлад повертаючи важкі весла. Але не це мучило Емраїна. Дивлячись на сина в спину, на цю зігнуту і, як він тепер помітив, все ще по-дитячому щупляву, беззахисну фігурку, він кусав собі губи, й серце його, він це дуже добре відчув, обливалося кров'ю — гарячим, пульсуючим потоком болю. Але почати розмову він не смів, хоч і не було іншого виходу...

Поступово видимість у надрах туману знижувалась, а Емраїн усе плив у важкому роздумі, й часу в нього залишалося справді мало. Хоч і як він тримався, хоч і який був могутній од природи, спрага й голод хутко його долали, швидко з'їдали його сили. Треба було встигнути підготувати сина до того, що він обдумував у той час, треба було зробити це, поки сам був спроможний триматися й виявляти волю.

Він розумів, що і йому треба буде слідом за Органом і Милгуном залишити човна, що це єдина можливість якщо не зберегти, то хоч би продовжити життя сина настільки, наскільки залишалося на дні барила тієї води. Він не міг сказати собі, чи розвіється туман цієї ночі, чи наступного дня, і вже й зовсім не міг сказати собі, що судилося синові попереду, якщо рано чи пізно й вигодиниться, як, яким чином, залишившись сам у морі, зміг би вижити й урятуватися. На це відповіді не було. Єдина надія, малоймовірна, а то. й зовсім нездійсненна, в якій він намагався запевнити самого себе, полягала в тому, що коли відкриється море, можливо, випадково зустрінеться великий човен білих людей. З чуток він знав, що білі люди іноді появлялися в цих водах — пропливали океаном, далеко від їхніх берегів, пливли в якихось своїх справах, з якихось далеких країн у якісь інші далекі країни. Сам він ніколи не зустрічався з ними, але розповідали про це купці, котрі все на світі знають, а

декотрі з них самі нібито плавали на тих величезних, мов гори, човнах білих людей. Тільки таке чудо, якщо розгуляється погода, якщо схрестяться дороги, якщо помітять білі люди маленький каяк-довбанку в океані, тільки це могло дати надію, слабку, неймовірну, майже неможливу, але все-таки якусь надію.

Про це Емраїн і мав намір повідати синові перед тим, як залишити його. Конче треба було ще переконати Кириска, якнайсуворіше наказати йому, щоб він залишався в човні до останнього подиху, поки буде в свідомості. І якщо судилося йому вмерти, як скінчиться вода, то вмерти він повинен у човні, а не кидатись у море, як змушені були вчинити старий Орган, Милгун і як вчинить він, його батько. Ніякого іншого виходу не було. Вимагалося скоритись, примиритися з жорстокістю долі... Однак на саму лише думку, що одинадцятилітній хлопчик залишиться в човні віч-на-віч з усім світом, у непроглядному тумані, в безбережному морі, повільно вмираючи від спраги й голоду, Емраїнові ставало і моторошно. З цим не можна було примиритися, то було 1понад будь-які сили. Г тоді він ловив себе на думці, що не зможе залишити сина самого, краще вмерти разом [з ним...

Незабаром зовсім стемніло. Знову запанувала в морі

!чорна чорнота туманної ночі. Якщо безглуздо пливти кудись удень у тумані, то тим більше нерозумно це вночі. Човен ледь похитувався на місці. Й знову ніяких ознак того, що погода зміниться. Море лежало бездиханне.

Батько й син примостилися на ніч на дні човна, щільно притулившись один до одного. Не спали ні той, ні той. їх мучили спрага, й голод, і думки про те, що їх чекає попереду..:

Лежачи поруч з батьком, Кириск гостро відчув, як дуже схуд і змарнів батько за ці дні, як зменшився в тілі, обез-силів. Тільки й лишилася борода — як і раніше, жорстка й пругка. Тулячись до батька, тихо ковтаючи сльози від жалю до нього, хлопчик осягнув тієї ночі невідомі раніше почуття споконвічної синівської любові. Він не міг би розповісти про ці почуття словами — вони таїлися в душі, в крові, в його серцебитті. Раніше він завжди пишався, що схожий на батька, наслідував його і мріяв бути таким, як батько, а тепер доходив до розуміння, що батько — це він сам, це його начало, а він — продовження батька. І тому йому було боляче й шкода батька, як самого себе. Він воістину заклинав синю мишку, щоб вона принесла їм води — і йому, й батькові:

Синя мишко, дай нам водні Синя мишко, дай нам водні

Батько про воду для себе не думав, хоч з кожною годиною все важче переносив страждання непогамованої, вже нестерпної спраги, що зростала й зростала. Всередині все горіло, пересихало і стискувалося залізною, непоборною спазмою. В голові гуло. Тепер він розумів останні муки Милгуна. І, однак, не про те була його дума. Думати про воду, бажати напитися досхочу тепер для нього не мало вже сенсу. І вже давно він урвав би ці безмірні муки, коли б не син, коли б він міг примусити себе залишити сина, що примостився в нього під боком цієї темної останньої ночі. Заради сина,— який навіть не має ніяких надій на порятунок і все-таки і всупереч цьому якого він оберігав до най-останнішої можливості,— заради того, щоб хоч скільки-небудь продовжити йому життя, і в тому тепер полягала самовіддана боротьба і надія батька, в тому тепер він бачив свою останню волю і діяння, заради всього цього він повинен був якнайскоріше залишити човна. Але саме через нього, через сина, він не міг на те зважитися, не сміючи кинути його напризволяще. Але й баритися, зволікати далі теж ставало

небезпечно — залишали останні сили, необхідні, щоб набратися духу...

Час життя батькового кінчався...

Як, якими словами можна було пояснити це синові? Як сказати йому, що він залишає його заради нього?.. Час життя батькового кінчався...

— Тату! — нараз прошепотів Кириск, буцімто одгаду-ючи його думки, і ще дужче притиснувся до батька, заклинаючи свою синю мишку: ^

Синя мншко, дай нам водні Синя мишко, дай нам водиі

Емраїн, зціплюючи зуби, застогнав від горя і не посмів нічого сказати. Подумки він прощався з сином, і що далі прощався, то важче, то болячіше було встати й ступити останній крок. Цієї ночі він зрозумів, що, виявляється, все його попереднє життя було предтечею нинішньої його ночі. На те він і родився і на те він умирав, щоб з останніх сил продовжити себе в синові. Про це він думав у цей час, мовчки прощаючись з сином. Емраїн робив для себе відкриття: все життя він був тим, хто він є, щоб до останнього подиху продовжити себе в синові. І якщо він не думав про це раніше, то лише тому, що не було на те причини.

І раптом він згадав, що були й раніше випадки, коли думка ця майне в свідомості, мов блискавка в небі. Він згадав і зрозумів те, що сталося з ним одного разу, коли вони з покійним Милгуном та іншими одноплемінниками рубали велике дерево в лісі. Дерево почало падати, а він зовсім випадково саме тоді був на тому боці, куди падало, трощачи все навколо, це звалене дерево-гігант. Всі закричали голосно:

— Бережись!

Емраїн заціпенів від несподіванки, та було вже пізно: з тріском і гуркотнявою, розриваючи крону, обрушуючи й перекидаючи саме небо, вириваючи шматок зеленої лісової стелі вгорі, дерево повільно і невблаганно падало на нього. І він подумав у ту мить лише про одне, що є Кириск,:— тоді він був малятком і єдиною дитиною,' Псулк ще не народилася,— він подумав тоді, в ті лічені секунди, на порозі неминучої смерті, подумав тільки про це, і ні про що інше він не встиг подумати, що син — це те, що буде ним після нього. Дерево рухнуло з грізним гулом поруч нього, обдавши його 'хвилею листя й пилюки. І тут всі полегшено закричали. Живий зостався, живий і не покалічений Емраїн!

Тепер, згадавши про той випадок, він зрозумів, що саме поява сина зробила його таким, який він є, і що нічого кращого і сильнішого він не пережив у житті, аніж батьківські почуття. За це він був вдячний дітям, і передусім синові, Кирискові. Емраїнові хотілося розповісти Кирискові про це, але він не схотів його тривожити. Хлопчині й без того було погано...

Час батькового життя кінчався....

Синя мишко, дай нам води! Синя мишко, дай нам води!

Час батькового життя кінчався...

Лишилося ще два-три дорогих спогади, з якими йому важко було розлучатися. І він не хотів іти туди, не подумавши про це, хоча його час уже підгонив. Тепер він прощався із спогадами, ні на мить не забуваючи, "що йому пора залишати човна...

Він любив дружину з перших днів. Дивно, що, перебуваючи в морі, він думав, виявляється, про те ж саме, про що думала вона дома. Так було з перших днів. Вона знала, про що він думав у плаванні, так само, як він знав про її думки... Це узнавання на відстані було їхньою таємницею і невідомим щастям близькості.

Коли Кириск ще не народився, але з'явилися перші ознаки, які могли підтвердитись і не підтвердитись, він одразу сказав дружині, повернувшись додому:

— У нас буде хлопчик?

— Тихше, кінри почують! — злякалася вона, й очі її налилися радістю.— Звідки ти знаєш?

— Ти думала про це сьогодні. Ти цього дуже хочеш.

— А ти?

— Ти ж знаєш, що я знаю, про що ти думала, і я думав про те ж саме.

— А я думала тому, що ти думав про це і дуже хотів цього...

Так воно й сталося. Збулося їхнє передчуття. Кириска ще не було, але він повинен був скоро появитися. І той час поступово наближався. В ті дні дружина ходила в його старих шкіряних штанях, що побували в бувальцях, латаних-перелатаних. Це для того, пояснювала вона, щоб був присутній його чоловічий дух, коли він вирушає на промисел, а то погано ростиме той, хто має появитися. В ті дні дружина в його старих шкіряних штанях була найкраща і найба-жаніша. Найкраща і найбажаніша!

Гарні,, тривожні й радісні були ті дні, коли вони думали про того, хто мав зробити їх батьком і матір'ю...

То був Кириск... ,

З ним і з усім, що було, пов'язане з ним, ДОВОДИЛОСЯ тепер розлучатися навіки.

І ще, коли Кириск уже підріс, мати якось, розсердив шись на сина, сказала, що, коли його не було, їй було набагато краще без нього. •

Хлопчика це дуже образило.

— А де я був, коли мене не було? — пристав він до батька, коли той повернувся з моря.

Ой, сміху було... Сміялися вони з дружиною мовчки, самими очима. Особливо її тішило, що він ніяк не міг відповісти і не знав, що йому робити, як пояснити хлопчикові, де він був, коли його не було.

Тепер батько сказав би йому, що" він був у ньому, коли його не було на світі, що він був у його крові, в його попереку, звідки він витік у чрево матері й виник, повторюючи його, і що тепер, коли він сам зникне, він залишиться в синові, щоб повторюватися в дітях його дітей...

Атож, отак би йому й сказав і був би щасливий сказати перед смертю саме так, але тепер усьому приходив край.' Його роду приходив край. Щонайдовше життя Кириска могло тривати ще день, два, але не більше, батько це добре розумів. І в тому полягала для нього непримиренна біда й нещастя, а не в тому, що доводилося залишати човна заради сина...

Й ще хотілося Емраїнові порадити наостанку синові, щоб він з подякою думав у той час, який йому залишився, про старого Органа й аки Милгуна. Людей цих уже немає, їм однаково, чи згадує хто про них, чи ні, але думати так треба для самого себе. Навіть за мить перед смертю треба думати про це для самого себе. Умирати треба, думаючи для себе про таких людей.

Але потім він подумав, що, може, син і сам догадається про це...

Коли Кириск прокинувся, він здивувався, що спалося йому тепліше, аніж у попередні ночі. Він був укритий батьковою кухлянкою. Хлопець розплющив очі, підвів голову-

батька в "човні не було. Він рвонувся, нишпорячи по човну, й закричав жахливим зойком, що тужливо залунав у безгомінній пустелі туманного моря. І довго не вмовкав його самотній, сповнений розпачу й болю зойк. Він плакав страшно, до знемоги, і потім упав на дно човна, хриплячи.

і бився головою об борт. То була його плата батькові й матері, його любов, його горе й голосіння по них...

Хлопець лежав на дні човна, не підводячи голови, Не розплющуючи очей. Йому нікуди було дивитися і нікуди було подітися. Кругом так само розстелявся білуватий туман, і лише море цього разу нерішуче ворушилося, похитуючи і крутячи човна на місці.

Кириск плакав, журячись і картаючи себе за те, що заснув, що коли б він не заснув, то ніколи б і нізащо не пустив би батька, вчепився б руками й зубами і не відпустив би його, хай би вони загинули разом, хай би скоріше померли від спраги й

голоду, але тільки не залишатися б у цілковитій і страшній самотині. Сварив і картав себе, плачучи, що не прокинувся, не схопився й не закричав, коли вночі раптом він відчув, як сильно шарпнувся й захитався човен від різкого поштовху. Хіба він допустив би, щоб батько кинувся в море! Хіба він не кинувся б з ним разом у ту чорну прірву!

Потім він ніби поринув у хворобливу дрімоту, плачучи и трясучись усім тілом. І через деякий час з новою силою, немов надолужуючи за свій відступ перед горем, почався напад спраги. Він навіть у сні відчував, як знемагав і мучився од безводдя. Спрага долала, спрага терзала й душила його. Тоді він майже наосліп доповз до барила й побачив, що чіп трошки послаблений, щоб легше його було вийняти, і ківш був поруч. Він налив собі води й, ні про що не думаючи, напився, рознімаючи тим злиплі губи й спазми горла. Хотів ще налити й ще випити, але передумав, зумів спинити себе. Водички залишалося ще разів на два попити...

Потім він сидів сумний і думав про те, чому батько пішов, не сказавши нічого. Разом же з батьком йому було б легше втонути, аніж тепер, коли самотність і страх скували його руки й ноги і коли він так боїться переступити за борт човна. Він вирішив, що зробить це, як тільки набереться сили...

Було вже опівдні, а може, й трошки після полудня. Так здавалося Кирискові, коли він дивився на посвітлілі тони туману. Отже, сонце сяяло десь у зеніті. Однак сонячне проміння поки що не пробивало товщу Великого Туману в його великій зацiпенілості над океаном. Туман рідшав, ставав голубуватим, наче дим від сухих дров. І все одно далі як за двадцять-тридцять сажнів нічого не можна було виразно розгледіти, крім темної гойдливої води навколо.

Пливти було нікуди, та він і не зорудував би тепер веслами. Він із смутком подивився на батькові й Милгунові весла, акуратно розставлені по бортах. Човен плив тепер сам собі, рухаючись у тумані в невідомому напрямку. І з усіх боків обступала хлопця самотність, і кругом панував гнітючий страх, що обсипав душу морозом.

Пізніше, надвечір, йому нестерпно захотілося пити. І в голові паморочилося від голоду й кволості. Йому не хотілося ні рухатись, ні дивитися кудись. Та й нікуди і ні на що було дивитися. І навіть важко було добратися до барила. Він поповз — на колінах і зупинився від утоми. Кириск розумів, що незабаром не зможе й рухатися. Він підніс до обличчя руку і вжахнувся: рука його стала тоненька, зменшилася, мов висохла шкурка бурундучка.

Цього разу він напився більше, ніж слід було. Тепер води лишилося на самому дні, ще на раз, і на тому питву буде край. Ні краплини. Але йому тепер усе стало байдуже. Однаково хотілося пити, невтолимо хотілося пити. Гострота голоду притупилась, і в шлунку засів тяжкий біль, що нив і не втихав.

Хлопець кілька разів непритомнів, потім знову прочумувався. А човен рухався сам собі, плив у тумані, його тягли течії, що невідомо коли ожили.

Був момент, коли він справді мав намір кинутися в море. Але сил забракло. Звівшись на коліна, повис край борту. І так висів, витягши руки за борт, але не маючи сили викинути тіло своє з човна. Потім він знесилів так, що навіть не пробував допити решту води з барила.

Він лежав на дні човна й тихо плакав, кличучи свою мишку-напувальницю:

Синя мишко, дай мені води!

Але синя мишка не появлялася, і тільки ще дужче хотілося пити. І знову пригадалося йому те літо, коли він голий купався в струмку. Було ж йому тоді років сім., не більше. Літо стояло того року жарке. На узліссі таки добре припікало. Там вони збирали ягоди. А потім купалися. Мати й сестра її теж купалися. Вони не дуже-то соромилися його. Пороздягалися обидві й, смагляво вилискуючи стегнами, затуляючи долонями груди, боязко ввійшли в стружок. І чудно скрикували, верещали, хлюпаючись у воді. А коли він бігав уздовж струмка й стрибав з берега в воду, вони потішалися над ним, аж падали, особливо мати. "Глянь, глянь,— казала вона сестрі,— як вій схожий на нього, викапаний батько!" І ще щось вони говорили-,, пустотлива перешіптуючись і загонисто сміючись... А вода текла в струмку нескінченним потоком, і її можна було пити досхочу і купатися в ній скільки завгодно...

Синя мишко, дай мені води!

Увижалося йому, що він знову біля того струмка. І ніби знову в жарке літо купається в ньому голий. Ось він біжить берегом, стрибає в потік, але не відчуває прохолоди струменя. То якась невловна, нематеріальна вода, то туман. Він купається в тумані. Йому холодно в такій воді. А мати не сміється, а плаче. "Поглянь, поглянь, як він'схожий на нього!" — каже вона комусь-і плаче, гірко плаче... Сльози її солоні, вони спливають по обличчю...

Вночі Кириск прокинувся від хитавиці й шуму хвиль за бортом човна. Хлопець тихо скрикнув — він побачив над собою зірки! Вперше за всі ці дні. Вони високо блищали в темному небі, в розривах хмар, що мчали над морем. І навіть місяць кілька разів показувався, швидко пірнаючи в хмари.

Хлопчик був приголомшений — зорі, місяць, вітер, хвилі — життя, рух! І хоч туман ще тримався стовпищами і, коли човен потрапляв у такі місця, все знову поринало в каламутну млу, тривало це недовго. Рушив Великий Туман, вийшов з заціпенілості, розповзався по світу, гнаний вітром і хвилями.

Хлопець дивився на зорі із слізьми на очах. Він не мав сили взятися за весла, він не знав, як знаходити дорогу по зорях, він не знав, куди йому пливти, він не знав, де він і що чекало його попереду, і все одно він був радий, що чує шум невгамовних хвиль, що вітер ожив, що човен плив по хвилях.

Він плакав од радості й горя, від того, що світ прояснився, від того, що море ввійшло в рух і що, коли б у нього була прісна вода і якась їжа, він би ще міг любити це життя. Але він розумів, що не ~зможе тепер підвестися з місця, що днів йому лишилось мало, що він умре незабаром од спраги...

А човен плив по хвилях усе жвавіше й жвавіше. Несла його течія, без стерна і без весел. Уже невиразно вгадувався над морем обрій, все ясніше розсувався нічний простір, усе рідше траплялися на шляху скупчення туману. Й імла, що траплялася, була вже не та, не така глуха і не така гнітюча. Тепер у тумані ввижалися фантастичні істоти, що безшумно кудись мчали. Вони виникали й зникали на вітрі самі собою, розчиняючи й розштовхуючи туман у всі боки.

Як тільки з'являвся з-за хмар місяць, поверхня моря живо ряботіла, живо поблискувала, і знову згасала, і знову оживала. Хлопець дивився на зорі, що мовчазно сяяли, й думав: "Котрі з них зірки-охоронниці? Котра зірка ат-кичха Органа, котра аки Милгуна, а котра батька мого — Емраїна? Вас не видно було всі ці дні. І ви, зірки, не могли нас бачити в тумані. А тепер я один, і я не знаю, куди я пливу. Але мені тепер не страшно, бо я бачу вас усіх на небі. Тільки я не знаю, котра зірка чия. Але ви не

винні, що так сталося. Ви ж не бачили нас у морі. Великий Туман приховував нас. І тепер я один. А вони попливли, всі троє попливли. Вони дуже любили вас, зорі. Вони дуже чекали, дуже хотіли побачити вас, щоб знайти дорогу до землі. Аткичх Орган говорив, що зорі ніколи не підведуть. Він хотів навчити мене... Але ви не винні, що так сталося. Я теж незабаром помру. В мене немає води, і я вже зовсім без сил, і я не знаю, куди я пливу... В мене лишилося трохи води, зовсім трохи,, я її вип'ю зараз, більше я не можу терпіти, снаги немає. Я сьогодні пожував шматок торби з-під юколи, вона з нерп'ячої шкіри. Але я більше не можу, мене нудить, вивертає від цього... Я вип'ю зараз останню воду. І якщо ми не побачимося більше, я хочу сказати вам, зорі,— аткичх Орган, аки Милгун і батько мій Емраїн дуже любили вас... Якщо я буду до ранку, я потім попрощаюся..."

Незабаром човен знову потрапив у широку смугу туману. І все сховалося, знову нічого не було видно. Але човен, як і раніше, плив, гнаний вітром і хвилями. Кирискові тепер було байдуже. Випивши решту геть прогнилої, протухлої води, він лишився лежати там, біля порожнього барила, на кормі, на тому місці, де завжди сидів старий Орган. Він приготувався вмирати, і туман тепер йому був не страшний. Він лише жалкував, що не видно стало зірок і що, можливо, він не встигне з ними попрощатися... Йому ставало все гірше й гірше...

Так він лежав у напівмаренні й напівсні, і невідомо, скільки проминуло часу. Може, було вже за північ, а може, ніч наближалася до кінця. Важко сказати. Серпанкова мла стелилася понад морем, мов дим за вітром.

Є доля, і є доля. Хлопець міг почути, а міг і не почути. Але він"почув. Він почув, як над головою раптом із свистом прошуміли крила й щось низько пролетіло в імлі над човном. Він

стрепенувся і в одну мить устиг побачити, що то був птах, великий, сильний птах, який широко махав крилами.

— Агукук! — погукав він.— Агукук! — І встиг простежити напрямок лету полярної сови і встиг запам'ятати вітер. Вітер був ліворуч, зліва в потилицю, трошки позаду лівого вуха!

— Агукук! — погукав він услід птахові і вже тримав у руках органівське стерно, справляючи човен туди, куди полетіла сова.

Кириск увесь напружився, вчепившись у стернове весло, він зібрався на останній силі, яка ще збереглася в ньому, й ні про що інше не думав, він пам'ятав тільки вітер і тільки напрямок польоту.

Невідомо було, куди й звідки летіла полярна сова. З острова на материк чи з материка на якийсь острів. Але Кириск не забув, як розповідав старий Орган,— цей птах летить над морем тільки по прямій. Це найсильніший птах, який літає вночі й у тумані. Тепер він тримав курс за ним.

Човен же плив з хвилі на хвилю. Вітер був сталий. Імла рідшала, розвіювалась, і вже трохи світлішав край неба. Попереду ж, просто перед ним, на густому темно-синьому небосхилі яскраво висвічувала самотня промениста зоря. Кириск помітив, що зоря стоїть якраз у тій стороні, куди він спрямовував ніс човна. Він догадався, що повинен триматися її, повинен стежити за нею і йти до неї, бо туди, в той бік, пролетіла агукук. Він не знав цієї зірки, але тепер не спускав з неї очей і потилицею пам'ятав вітер: його напрям, його силу, його течію.

"Ти тримайся, вітре, не тікай. Я не знаю, як тебе звати, це міг би сказати мені аткичх Орган. Але будь моїм братом. Не

тікай, не відхиляйся, вітре, в інший бік. Адже ти можеш довго триматися так, як тобі треба. Допоможи мені, вітре, не тікай. І я довідаюсь про твоє ім'я і буду кликати тебе на ймення. А хочеш, я називатиму тебе вітер Орган? Як було звати мого аткичха Органа. І буду завжди тебе так називати — вітер Орган. І ти мене знатимеш..."

Так замовляв він супутний йому вітер, переконував його триматися, вселяючи в нього свою волю й душу. А очей не спускав з провідної зірки, по якій він плив. "Я люблю тебе, зоре моя,— говорив він зірці.— Ти так високо й далеко стоїш попереду. Ти найбільша і найкраща. Я прошу тебе, не тікай, стій на місці, не згасай. Я пливу до тебе. В той бік пролетіла агукук. Я не знаю, куди вона полетіла,— на острів чи на землю. Якщо навіть на острів, хай я помру на острові. Не втікай, не вгасай, зірко. Я не знаю, як тебе звати, ти неї гнівайся на мене. Я не встиг довідатися, яке твоє ім'я. Твоє ім'я міг би сказати мені мій батько Емраїн. Якщо хочеш, я називатиму тебе іменем батька, я називатиму тебе зіркою Емраїна. І коли ти з'являтимешся на небі, я вітатимусь з тобою й шепотітиму твоє ім'я. А ти допоможи мені, зірко Емраїна, не тікай передчасно, не згасай, не сховайся раптово за хмарою..."

Так замовляв він свою провідну зорю. І ще замовляв він хвилі: "Хвилі, ви зараз поганяєте мій каяк, ви зараз хороші. Я зватиму вас — хвилі акимилгуни. Ви йдете туди, куди полетіла агукук. Ви ж можете довго котитися туди, куди вам треба. Не тікайте, хвилі акимилгуни, не збивайтеся з дороги. Я б поплив на веслах, але я геть знесилів. Ви ж бачите, я пливу з вашої волі. Якщо я залишуся жити, я завжди знатиму: ви йдете за вітром Органа й по зорі Емраїна. І я всім передам: акимилгуни в морі на добро! Допоможіть мені, акимилгуни. Не тікайте, не залишайте мене..."

Серед усіх зірок найдовше світилася зоря Емраїна. Перед світанком вона зосталася одна на всьому небосхилі. Перед світанком вона запалала чистим і сильним сяйвом, і потім поступово згасала в сіріючому повітрі ранку, і ще довго проступала в небі ніжною, білою плямою.

Так настав ранок. Потім зійшло сонце над морем. Кириск зрадів і злякався. Зрадів сонцеві й злякався неоглядності моря. Мінячись хиткою синявою, море було майже чорне й неозоро пустельне. Хлопчина судорожно тримався за стернове весло, намагаючись пливти по пам'яті, не збиваючись з вітру. То було втомливо...

Він пам'ятав, як у нього закрутилася голова і все попливло перед очима...

Човен плив тепер своїм ходом...

Сонце вже пересунулося на другий край неба, коли хлопець опритомнів. Підтягуючись і спираючись на тремтячі руки, він через силу виліз на корму й завмер, заплющивши очі, перечікуючи запаморочення голови. Потім він розплющив очі. Човен плив по хвилях. І море весь час так само ряботіло, скільки сягало око, незліченними зблисками живої гойдливої води. Кириск глянув перед собою, протер очі й мало не зомлів. Просто на нього із-за темно-зеленої горбо-

вини моря випливав Рябий Пес. Рябий Пес біг назустріч! Великий Рябий Пес!

Берег уже виднівся край моря сіро-голубою гористою смугою. Але Рябий Пес, з білими вухами й з білою пахвою, підіймався вище за всі сопки, і вже можна було розгледіти білу кипучу облямівку вічного прибою біля підніжжя Рябого Пса. Вже

чути було в повітрі голоси прибережних чайок. Чайки перші помітили його. А над сопкою в'юнився голубий димок сигнального вогнища, що вже пригасало на кручі...

Рябий Пес біжить краєм моря,

Я до тебе повертаюся сам —

Без аткичха Органа,

Без батька Емраїна,

Без аки Милгуна.

Де вони — ти спитай мене,

Але спершу дай мені напитись води...

Кириск зрозумів, що це і є початкові слова його іменної пісні, з якою він житиме до кінця своїх днів...

...Гуло й знемагало море в пітьмі, набігаючи й розбиваючись на скелях. Важко ухала, відбиваючи удари моря, камінно тверда земля.

І так вони в протиборстві від сотворіння, як день зачався днем, а ніч зачалася ніччю, й надалі бути тому, всі дні і всі ночі, поки перебуватимуть земля й вода в нескінченному часі...

Усі дні і всі ночі...

...Ще одна ніч проминула...

Шумів над морем вітер Орган, котилися по морю хвилі акимилгуни, і сяяла край передсвітанкового небосхилу промениста зоря Емраїна.

...Ще один день настав...

с. Байтик. Г рудень 1976 — січень 1977